

Επικοινωνιακή λογικότητα και γλώσσα: μετατόπιση από τη μορφή στη σημασία—προοπτικές στην εκπαίδευση

Κ. Λάμνιαν

Σχολικός Σύμβουλος Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

1. Εισαγωγή

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι η αξιοποίηση της χαμπερμασιανής έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας (communicative rationality)¹, η ο-

¹ Η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας (communicative rationality) αποτελεί μετεξέλιξη της γνωστής από το Hymes έννοιας της επικοινωνιακής ικανότητας (communicative competence). Ο Habermas αξιοποίησε την έννοια του Hymes στο έργο του: «Toward a Theory of Communicative Competence» (1970). Ωστόσο, στη συνέχεια, έχει επικρατήσει η έννοια «επικοινωνιακή λογικότητα», η οποία και αποτελεί το βασικό άξονα στο σύγχρονο έργο του Habermas. Σύμφωνα με το Roderick: «Η νεότερη δουλειά του Habermas επιδιώκει να αναπτύξει την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας (communicative rationality), η οποία δημιουργεί βάση για κριτική και, ταυτόχρονα, πλαίσιο για την «κανονιστική θεμελίωση» της κριτικής θεωρίας», [Roderick R. (1986): Habermas and the Foundations of Critical Theory, London: Macmillan, σελ. 11].

Ο Habermas, με την ανάδειξη της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας, επιδιώκει να ξεπεράσει τις πιθανές υπερβατολογικές (καντιανές) δεσμεύσεις, οι οποίες αναδύονται από τη γνωστή έννοια της «ικανότητας» και να τονίσει το ρόλο της επικοινωνίας στη διαμόρφωση και εξέλιξη των δομών λογικότητας του υποκειμένου. Ο Habermas δημιούργησε τον συγκεκριμένο όρο, προκειμένου να αναδείξει: α. Τη σχετικιστική-εξελικτική διάσταση των λογικών δομών του υποκειμένου, η οποία, πέρα από την αισιόδοξη προοπτική για την υπέρβαση των διαστρεβλωμένων μορφών γνώσης και λογικής, δημιουργεί προϋποθέσεις και για την εξέλιξη ή τη μετάλλαξη της γνώσης-σημασίας. Η διάσταση αυτή εξασφαλίζεται μέσα από τη δυναμική της «επικοινωνίας». β. Τα κοινωνικά διαμορφωμένα και επικοινωνιακά εξελισσόμενα (μη υπερβατολογικά) θεμελιωτικά σημεία αναφοράς, τα οποία περιορίζουν την άκρατη ιστοριστική

ποία αναδεικνύει την επικοινωνιακή διάσταση της γλώσσας και επανατοποθετεί το ζήτημα της σημασιολογίας². Θεωρούμε ότι η διάσταση αυτή α-

ρευστότητα της διαφοροποίησης των σημασιών, που επιβάλλει η επικοινωνία. Τα συγκεκριμένα θεμελιωτικά σημεία αναφοράς συγχροτούν την έννοια της «λογικότητας».

Έτσι, από τη μια μεριά, εξασφαλίζεται η σχετικιστική δυναμική της εξέλιξης και της δημιουργίας και, από την άλλη, μέσα από τις συνεχώς μετασχηματιζόμενες λογικές δομές, ελέγχεται η εγκυρότητα της γνώσης-σημασίας. Η λειτουργία της επικοινωνίας στο κοινωνικό πλαίσιο δημιουργεί γνώση και σημασίες, οι οποίες, από τη σωρευτική χρήση, παγιώνονται και ενσωματώνονται ως λογικές δομές στο υποκείμενο. Ωστόσο, ο θεμελιωτικός χαρακτήρα λογικές δομές εμπεριέχουν το στοιχείο της εξέλιξης ή της μετάλλαξης, το οποίο επιβεβαιώνεται με την επανενσωμάτωση στοιχείων στις ήδη δημιουργημένες δομές. Εδώ αναδεικνύεται καθαρά η λανθάνουσα στο χαμπερσιασιανό έργο «Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας» του Αδόλφο (βλ. ενότ. 3.).

Η συνολική συγκρότηση του άρθρου κινείται μεταξύ των δύο αυτών διαστάσεων, οι οποίες θεμελιώνουν και εκφράζουν την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας. Έτσι, από τη μια μεριά, αναδεικνύεται η σημασιολογική διάσταση της γλώσσας, η δυναμική της οποίας συνδέεται με την επικοινωνία και το κοινωνικό πλαίσιο και, από την άλλη, η θεμελιωτική λειτουργία του προτασιακού περιεχομένου, το οποίο επιβεβαιώνει την παρουσία του υποκειμένου. Το προτασιακό περιεχόμενο, με βάση τα μορφοσυνηχιαστικά στοιχεία της γλώσσας συνδέεται με το δομιστικό πλαίσιο. Με βάση τη σύντομη αυτή ανάλυση, η επικοινωνιακή λογικότητα φαίνεται να αποτελεί έναν κρίσιμο παράγοντα για τη δημιουργία, την εξέλιξη και τον έλεγχο της εγκυρότητας των σημασιών. Θεωρούμε ότι ο παράγοντας αυτός πρέπει να αναδειχθεί και να αξιοποιηθεί από την εκπαιδευτική κοινότητα.

Τελικά, η επικοινωνιακή λογικότητα, αν όχι κάτι περισσότερο, αμφισβητεί και υπονομεύει την κυρίαρχη για τη γνωσιοθεωρία έννοια του υποκειμενικού ορθολογισμού και των βαθιών δομών, αφού μεταφέρει τον προβληματισμό και προς την κατεύθυνση της εμπειρίας. Ταυτόχρονα, μολονότι αναγνωρίζει τη λειτουργία του ενεργητικού υποκειμένου, θεωρεί ότι η ικανότητά του στηρίζεται σε κοινωνικά διαμορφωμένες και επικοινωνιακά εξελισσόμενες δομές λογικότητας. Έτσι, αναδεικνύει τη μη υπερβατολογική υφή της ικανότητας του υποκειμένου. Ο Habermas, μέσα από την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας, προσπαθεί να δώσει καινούργια δυναμική στην Κριτική Θεωρία. [Λάμιας Κ. (1995): «Ερμηνεία της Χαμπερσιασιανής Έννοιας της Επικοινωνιακής Λογικότητας: Ανάδειξη μιας Κοινωνικά Ελεγχόμενης Σχετικιστικής Κατεύθυνσης της Γνώσης». Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης].

² «... η εναλλαγή των γλωσσικών ρόλων έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις στην χρήση και την σημασία των λέξεων, την σημασιολογική βαρύτητα και τις σημασιολογικές τους αποχρώσεις. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι τέτοιες κοινωνιογλωσσικές διαφοροποιήσεις δεν ελήφθησαν υπ' όψιν από τον εισηγητή της μετασχηματιστικής θεωρίας Ν. Chomsky, ο οποίος στην διατύπωση της θεωρίας του αναφέρεται πάντα στον «ιδανικό ομιλητή» (ideal speaker) που στην πραγματικότητα δεν υπάρχει» [Μπαμπινιώτης Γ. (1985): «Εισαγωγή στην Σημασιολογία». Αθήνα, σελ. 15].

Παράλληλα, ο Ducrot (1980) αναφέρει ότι «η λέξη, ως αφηρημένη γλωσσική οντότητα, δε συνεγάζεται παρά μόνο έμμεσα στην έννοια του εκφερόμενου: στην αρχή συνδυάζεται με τις άλλες λέξεις για να αποτελέσει τη σημασία της φράσης, και αυτή η φράση, σε σχέση με την περίστασι λόγου, παράγει την έννοια του εκφερόμενου» [Τζοακλίδου Β. (1986): «Εισαγωγή

ποτελεί κρίσιμο παράγοντα για τη δημιουργία και την εξέλιξη των σημασιών, ο οποίος πρέπει να αναδειχθεί και να αξιοποιηθεί από την εκπαιδευτική κοινότητα. Επομένως, ο εκπαιδευτικός, πέρα από την αναγνώριση του ρόλου των κλασικών γλωσσολογικών απόψεων (δομιστικό πλαίσιο), οφείλει να διερευνήσει και τη συνδεδεμένη με εξωγλωσσικά³ στοιχεία επικοινωνιακή διάσταση της γλώσσας, η οποία, όπως θα δούμε, αποτελεί βασική επιδίωξη των σύγχρονων διδακτικών προσεγγίσεων. Έτσι, η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας του Habermas μπορεί να αξιοποιηθεί για την, χωρίς δογματικές απολυτοποιήσεις, υλοποίηση των επιδιώξεων αυτών.

Παράλληλα, πρέπει να σημειώσουμε ότι η σπουδαιότητα και, ταυτόχρονα, η αδυναμία της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας συνδέεται με το γεγονός ότι προσπαθεί να ενσωματώσει μια τεράστια ποικιλία εννοιών και απόψεων, από διαφορετικά πλαίσια επιστημονικής γνώσης. Η κίνηση μεταξύ γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής θεωρίας είναι εμφανής. Έτσι, στο πλαίσιο ενός άρθρου, είναι αδύνατη η λεπτομερής και αναλυτική παρουσίαση της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας, η οποία αποτελεί το βασικό άξονα του συνολικού χαμπερμασιανού έργου. Ωστόσο, ελπίζουμε να αξιοποιήσουμε με συνέπεια απόψεις και έννοιες, που είναι απαραίτητες για τη στήριξη του συγκεκριμένου άρθρου.

Στην προσπάθειά μας να συνδέσουμε το θεωρητικό πλαίσιο της επικοινωνιακής λογικότητας με την πραγματικότητα του σχολείου, θεωρούμε χρήσιμο να ξεκινήσουμε από τη διερεύνηση των κατευθύνσεων που δίνουν τα σχολικά εγχειρίδια της γλώσσας. Είναι γεγονός ότι, στα βιβλία «η γλώσσα μου» της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αναδεικνύεται, τουλάχιστο ως εκδήλωση προθέσεων, η σπουδαιότητα της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας. Η διάσταση αυτή, πέρα από την εφαρμογή των κλασικών γλωσσολογικών πορισμάτων, τα οποία προϋποθέτουν τη διερεύνηση του συστήματος της γλώσσας, απαιτεί και την αξιοποίηση εξωγλωσσικών στοιχείων. Σύμφωνα με την Τοκατλίδου, η επικοινωνιακή δεξιότητα περιλαμβάνει γλωσσικά και εξωγλωσσικά στοιχεία. «Επομένως, δεν ενδιαφέρει απλώς η «κανονική» χρήση του γλωσσικού τύπου, δηλαδή η κατάκτηση του

στη Διδακτική των Ζωντανών Γλωσσών: Προβλήματα-Προτάσεις». Αθήνα, Οδυσσεάς, σελ. 99].

³ Εξωγλωσσικά στοιχεία θεωρούνται αυτά που υπερβαίνουν την αυστηρή έννοια του γλωσσικού συστήματος, το οποίο εκφράζεται με το δομιστικό πλαίσιο ανάλυσης της γλώσσας (βλ. ενότ. 2.).

συστήματος, αλλά και ο κατάλληλα επιλεγμένος τύπος για τη συγκεκριμένη περίπτωση, δηλαδή η εφαρμογή του συστήματος αυτού για επικοινωνία»⁴. Ωστόσο, η επικοινωνιακή διάσταση, όπως συνάγεται από τις οδηγίες που παρατίθενται στο βιβλίο για το δάσκαλο, παρά την εκδήλωση προθέσεων, δεν έχει σαφή θεμελίωση, αφού το θεωρητικό πλαίσιο παραμένει ανστηρά δομιστικό (βλ. ενότ. 2.).

Έτσι, η έννοια της διπλής επιφανειακής δομής⁵ (double surface structure), η οποία αποτελεί θεμέλιο και έκφραση της επικοινωνιακής λογικότητας, μπορεί να συμβάλει στη θεωρητική θεμελίωση νέων πρακτικών, για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος. Η έννοια αυτή υπονομεύει τη γνωστή αυθαίρετη διάκριση μεταξύ βαθιάς και επιφανειακής δομής και εκφράζεται, τόσο με το προτασιακό περιεχόμενο, το οποίο αποτελεί βασικό στοιχείο του γλωσσικού συστήματος, όσο και με τη διαπροσωπική σχέση, η οποία εκφράζει το πραγματολογικό στοιχείο της επικοινωνιακής διάστασης (βλ. ενότ. 3.). Επομένως, η σημασία δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση των σημασιολογικών ερμηνειών που γίνονται στη βαθιά δομή με βάση μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά και λεξικές σημασίες⁶, αλλά διαμορφώνεται με τη συμβολή της επικοινωνιακής δράσης στο ορατό επίπεδο της διπλής επιφανειακής δομής.

Παράλληλα, η επικοινωνιακή λογικότητα θεματοποιεί τις καθαρά υποκειμενικές θεμελιώσεις, οι οποίες, ωστόσο, είναι απαραίτητες για τον έλεγχο της εγκυρότητας της γνώσης-σημασίας. Έτσι, η λανθάνουσα στο χαμπερμασιανό έργο «Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας» του Adorno (βλ. ενότ. 3.) προνοεί, μέσα από τη δημιουργική δυναμική της ιστορίας, για τη συγκρότηση και την εξέλιξη μη υπερβατολογικών δομών λογικής. Ταυτόχρονα, τα *a priori* της εμπειρίας του Peirce και της επιχειρηματολογίας του Dilthey (βλ. ενότ. 3.) επιβεβαιώνουν την κοινωνικά διαμορφωμένη ικανότητα του υποκειμένου. Τέλος, η έννοια της «συμβολικής διαντίδρασης» του Mead (βλ. ενότ. 3.), η οποία εκφράζεται, τόσο με την εσωτερικοποίηση του ερεθίσματος όσο και με το μετασχηματισμό του κατά την παραγωγή της αντίδρασης, αναδεικνύει τον ενεργητικό-δημιουργικό ρόλο του συγκεκριμένου υποκειμένου και περιορίζει τους μηχανεβιοριστικούς συνειρμούς.

⁴ Τοκατλίδου: 1986: 91.

⁵ Habermas J. (1979): «What is Universal Pragmatics». In J. Habermas: «Communication and the Evolution of Society». Translation T. Mc Carthy. Boston: Beacon Press, σελ. 36-42.

⁶ Μπαμπινιώτης: 1985: 64.

2. Κριτική προσέγγιση του δομιστικού πλαισίου.

Στο αναλυτικό πρόγραμμα του γλωσσικού μαθήματος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αναφέρεται καθαρά ότι όλες οι διδακτικές ενέργειες συγκλίνουν ώστε «... να προάγουν την ικανότητα για κατανόηση και έκφραση που είναι οι δύο άξονες στη διαδικασία της επικοινωνίας»⁷. Παράλληλα, στις οδηγίες του βιβλίου για το δάσκαλο της ΣΤ' τάξης, τονίζεται ότι: «Το γλωσσικό μάθημα τοποθετείται στη βάση που θέλει τη σπουδή της γλώσσας πάνω στη γλωσσική πράξη και τη γλωσσική μάθηση μέσα από τη χρήση της γλώσσας». Ωστόσο, στη συνέχεια, οι διευκρινίσεις αναφέρουν ότι: «Επιδιώκεται λοιπόν μια αντιστροφή της παραδοσιακής τακτικής: από τους ορισμούς και τους κανόνες στις γλωσσικές εφαρμογές, από το «τεχνολόγησε» και «κλίνε» στη συναρμολόγηση της γλώσσας, από την κλασική γραμματική στη δομική και μετασχηματιστική»⁸.

Κατά την άποψή μας, το κρίσιμο ερώτημα συνδέεται με το αν και σε ποιο βαθμό: η «συναρμολόγηση» της γλώσσας, ο «δομισμός», ή η «μετασχηματιστική γραμματική» του Chomsky υπερβαίνουν τις παραδοσιακές απόψεις και θεμελιώνουν διδακτικές προσεγγίσεις που να αναδεικνύουν την επικοινωνιακή διάσταση της γλώσσας. Η συγκεκριμένη διάσταση, επαναλαμβάνουμε, τουλάχιστο ως εκδήλωση προθέσεων, αποτελεί και στη χώρα μας βασικό στόχο των προτεινόμενων διδακτικών προσεγγίσεων. Έτσι, θεωρούμε χρήσιμο να αναφερθούμε, συνοπτικά, σε κάποια θεμελιώδη και, πιθανόν, αμφιλεγόμενα χαρακτηριστικά των επίσημων κατευθύνσεων. Η θεματοποίηση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών κρίνεται απαραίτητη, προκειμένου να αναδειχθεί και να στηριχθεί επιστημονικά μια ελεγχόμενη επικοινωνιακή διάσταση, η οποία θα είναι αξιοποιήσιμη από την εκπαιδευτική κοινότητα.

Είναι γνωστό ότι ο αμερικανικός δομισμός επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη μορφή της γλώσσας. Ο θεμελιωτής του αμερικανικού δομισμού Bloomfield υποστηρίζει ότι το σήμημα⁹, το οποίο εκφράζει μια σημασία

⁷ Αναλυτικά προγράμματα μαθημάτων του Δημ. Σχολείου (1987): «Αναλυτικά Προγράμματα Νεοελληνικής Γλώσσας»: Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β., σελ. 13.

⁸ ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Τμήμα Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1990): «Νεοελληνική γλώσσα», βιβλίο του δασκάλου. Τάξη ΣΤ', σελ. 6.

⁹ Ο Μπαμπινιώτης υποστηρίζει ότι: «Οι δομιστές της αμερικανικής Σχολής διακρίνουν πρώτοι δύο είδη σημασίας: την λεξική και την γραμματική/λειτουργική. Λεξική είναι η σημασία του μορφήματος, που ονομάζεται από τον Bloomfield σήμημα. Πάλι η σημασία ορίζεται συνειδητά με βάση τον τύπο. Σήμημα είναι η σημασία που αντιστοιχεί στον τύπο του μορφήματος»

που αντιστοιχεί στον τύπο του μορφήματος¹⁰, αποτελεί τη βάση για τη δημιουργία της σημασίας η οποία παράγεται αθροιστικά από τη «συναρμολόγηση» των σημασιών των μορφημάτων. Η θέση αυτή, είναι σαφές, απομονώνει όχι μόνο την πρόταση από το κείμενο ή τη λέξη από την πρόταση, αλλά και το μόρφημα-σήμημα από τη λέξη.

Για τον Μπαμπινιώτη: «Η σημασία από τους δομιστές ορίζεται συμπεριφοριστικά και μορφικά: σημασία είναι τα χαρακτηριστικά ερεθίσματος και απαντήσεως στο ερέθισμα που αντιστοιχούν σε συγκεκριμένο τύπο. Π.χ. η σημασία της λέξεως νερό είναι «ό,τι θα μου δώσουν να πω αν ζητήσω νερό», αν χρησιμοποιήσω δηλαδή στην επικοινωνία μου τον τύπο νερό». Ωστόσο, όπως τονίζει, μια τέτοια «μορφοκρατική-συμπεριφοριστική αντιμετώπιση της σημασίας» μπορεί να ερμηνεύει μόνο «πολύ απλές και συγκεκριμένες λέξεις και προτάσεις που συνδέονται άμεσα με το περιβάλλον»¹¹. Η θέση αυτή, σύμφωνα με τον Πρόποδα, αποτελεί και το κύριο σημείο της κριτικής του Chomsky πάνω στο έργο του Skinner, *Verbal Behavior*, η κατεύθυνση του οποίου είναι καθαρά μορφοκρατική-μιχελιστική¹².

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η εφαρμογή, στο επίπεδο της διδασκαλίας, μιας τέτοιας μηχανιστικής ανάλυσης-συναρμολόγησης της γλώσσας, δεν δημιουργεί προϋποθέσεις για απόκτηση ικανότητας χρήσης της γλώσσας σε πραγματικές περιστάσεις επικοινωνίας, ούτε για δημιουργική παραγωγή λόγου. Επομένως, οι μορφοκεντρικές διδακτικές προσεγγίσεις, οι οποίες έχουν βασική κατεύθυνση την επεξεργασία και τη συναρμολόγηση

[Μπαμπινιώτης Γ. (1985α): «Γλωσσολογικές Σχολές: Ευρωπαϊκός και Αμερικανικός Δομισμός». Αθήνα, σελ. 28].

¹⁰ Σύμφωνα με το Lyons, «μορφήματα είναι οι ελάχιστες μονάδες της γραμματικής ανάλυσης, οι οποίες δεν μπορούν να αναλυθούν περαιτέρω... Οι μονάδες αυτές συνθέτουν τη λέξη» [Lyons J. (1968): «Introduction to Theoretical Linguistics». Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 170].

¹¹ Μπαμπινιώτης: 1985α: 27.

¹² «Τα ειδικότερα σημεία στα οποία επικρίθηκε η θεωρία του Skinner είναι: Πρώτο, ενώ μπορεί να ερμηνεύσει τη μάθηση μεμονωμένων λέξεων, ωστόσο δημιουργεί πολλά ερωτηματικά όταν πρόκειται να ερμηνεύσει τη μάθηση ολόκληρων φράσεων, μια και το εννοιολογικό περιεχόμενο μιας πρότασης δεν είναι απλά το σύνολο των εννοιών των επιμέρους λέξεων που απαρτίζουν την πρόταση. Δεύτερο, η συμβολή της μάθησης στη γλωσσική ανάπτυξη είναι αμφισβητούμενη, γιατί τις περισσότερες φορές στην ομιλία του το παιδί δε μιμείται ό,τι ακούει από τους γονείς του, αλλά δίνει μια δομή στην πρόταση που είναι ανάλογη με το επίπεδο της γλωσσικής του ανάπτυξης. Τέλος η θεωρία του Skinner παραβλέπει τελείως το στοιχείο της δημιουργικότητας της παιδικής γλώσσας» [Πρόποδας Κ. (1985): «Εισαγωγή στην Ψυχολογία της Γλώσσας». Αθήνα, σελ. 98-99].

των μορφημάτων (λεξική σημασία, σημασία μορφημάτων κ.λ.π.), δεν είναι δυνατό να συνδεθούν με τη δημιουργική δυναμική της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας.

Ωμως, το ερώτημα που εξακολουθεί να παραμένει συνδέεται και με το κατά πόσο η διαφοροποιημένη φωνολογική εκφώνηση του ίδιου νοήματος, το οποίο παράγουν οι μετασχηματιστικοί κανόνες του Chomsky, αναδεικνύει τη δημιουργικότητα της γλώσσας και εξυπηρετεί τις ανάγκες της επικοινωνιακής διάστασης. Ο Τομπαΐδης υποστηρίζει ότι: «Οι μετασχηματισμοί είναι πράξεις που μετατρέπουν τις βαθιές δομές σε επιφανειακές χωρίς να θίξουν τη σημασιολογική ερμηνεία που έγινε στο επίπεδο της βαθιάς δομής»¹³.

Ο Chomsky, στα πρώτα του έργα και στην προσπάθειά του να ασκήσει κριτική στον αμερικανικό δομισμό, επιδιώκει την ανάδειξη της δημιουργικότητας της γλώσσας, με ταυτόχρονη διατήρηση του δομικού της χαρακτήρα. Σύμφωνα με το Roderick, «Ο σκοπός της γλωσσικής θεωρίας, όπως αναπτύχθηκε από τον Chomsky στο έργο του *Syntactic Structures* (1957), είναι να περιγράψει το συντακτικό, καθορίζοντας τους βαθύτερους κανόνες με βάση τους οποίους δομούνται οι προτάσεις... Το ενδιαφέρον της θεωρίας της γλώσσας σχετίζεται με τη γλωσσική ικανότητα (την ικανότητα ενός ιδανικού ομιλητή να κατέχει πλήρως το σύστημα κανόνων)...»¹⁴.

Έτσι, ο Chomsky, με βάση την αυθαίρετη διάκριση μεταξύ βαθιάς και επιφανειακής δομής, θεωρεί τη γλώσσα σύστημα που στηρίζεται σ' ένα περιορισμένο αριθμό κανόνων, οι οποίοι βρίσκονται στη βαθιά δομή και δημιουργούν τις προϋποθέσεις στον ομιλητή, στη φάση της γλωσσικής εκπλήρωσης, να στοχάζεται, συνειδητά ή ασυνειδητά, πάνω σ' αυτούς και, χωρίς επηρεασμούς από τον «άλλο», να παράγει έναν άπειρο αριθμό γραμματικά ορθών προτάσεων. Παράλληλα, θεωρεί ότι οι σωστοί συνδυασμοί των κανόνων της βαθιάς δομής, με βάση τους μετασχηματισμούς που συντελούνται σ' αυτή, μορφοποιούνται στην επιφανειακή δομή¹⁵.

Υστερα απ' αυτά, γίνεται φανερό ότι οι καθαρά νοητικές αυτές επεξεργασίες περιορίζουν, σε μεγάλο βαθμό, τη λειτουργία της γλώσσας και τις διαδικασίες δημιουργίας της σημασίας στο πλαίσιο του μοναχικού υπο-

¹³ Τομπαΐδης Δ. (1989): «Διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας». Επικαιρότητα, Αθήνα, σελ. 51.

¹⁴ Roderick R. (1986): «Habermas and the Foundations of Critical Theory». London: Mac Millan, σελ. 75.

¹⁵ Chomsky N. (1965): «Aspects of the Theory of Syntax». Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, σελ. 3-4.

κειμένον και αναδεικνύουν την υπερβατολογική έννοια του υποκειμενικού ορθολογισμού, η οποία έχει τις ρίζες της στην κλασική καρτεσιανή διάκριση υποκειμένου/αντικειμένου¹⁶. Επομένως, διδακτικές προσεγγίσεις που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους αποκλειστικά στην επεξεργασία των συντακτικών κανόνων της πρότασης, στην κυριολεκτική σημασία των λέξεων, καθώς και στην περιορισμένη δημιουργική δυναμική των μετασχηματισμών φαίνεται να κινούνται στο πλαίσιο του γνωστού οντολογικού διαχωρισμού και, ασφαλώς, δεν συνδέονται με τη δυναμική της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας. Τελικά, οι επίσημες προτάσεις για στροφή «...από την κλασική γραμματική στη δομική και μετασχηματιστική», από τη στιγμή που δεν αναγνωρίζουν ρόλο στον «άλλο», δεν δημιουργούν προϋποθέσεις λειτουργίας της επικοινωνίας.

Έτσι, θεωρούμε ότι η απλή μετατόπιση του ενδιαφέροντος, από την επεξεργασία του τύπου του μορφήματος στη «διδασκαλία» του γραμματικά-συντακτικά «ορθού» τύπου μιας πρότασης, η οποία θα είναι αποκομμένη από το γενικότερο κοινωνικο-πολιτισμικό (εξωγλωσσικό) πλαίσιο εκφοράς της, δεν μπορεί να θεραπεύσει τις επικοινωνιακές ανάγκες των μαθητών, ούτε να δημιουργήσει προϋποθέσεις για δημιουργική παραγωγή λόγου. Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η απόκτηση και ανάπτυξη της επικοινωνιακής ικανότητας των μαθητών συνδέεται με διαδικασίες, που ξεπερνούν τα τυπικά όρια της διδασκαλίας του γλωσσικού συστήματος. Θεωρούμε ότι η αναδυόμενη από το δομιστικό θεωρητικό πλαίσιο μονοδιάστατη διδασκαλία του γλωσσικού συστήματος επικεντρώνει το ενδιαφέρον της, αποκλειστικά, στις λειτουργίες του μοναχικού υποκειμένου και δεν αφήνει περιθώρια ανάδειξης των δι-υποκειμενικών-επικοινωνιακών λειτουργιών.

Ύστερα απ' αυτά, θεωρούμε ότι η κριτική του μονολογισμού, του απόλυτου χαρακτήρα των έμφυτων μηχανισμών της γλώσσας και της ερμηνευτικής σημασιολογίας, που ο Habermas ασκεί στον πρώιμο Chomsky, ανοίγει ουσιαστικά το δρόμο για την ανάδειξη της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας. Ο Habermas θεωρεί ότι:

1. Η γλωσσική ικανότητα, με τη μορφή που παρουσιάζεται στον Chomsky, έχει μονολογικό χαρακτήρα και υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να αποδεχθεί ότι η καθολικότητα της γλώσσας σχετίζεται, αποκλειστικά,

¹⁶ Η καρτεσιανή διάκριση υποκειμένου/αντικειμένου, στηριγμένη στην κλασική πρόταση «σκέφτομαι άρα υπάρχω», κατοχυρώνει την κυριαρχία της νόησης του μοναχικού υποκειμένου και την έννοια του υποκειμενικού ορθολογισμού (Λάμιας: 1995: 9-15).

«...με το βασικό εξοπλισμό του μοναδικού και μοναχικού οργανισμού του ομιλούντος υποκειμένου»¹⁷.

2. Η θέση του Chomsky για τον έμφυτο χαρακτήρα των συστημάτων των γλωσσικών κανόνων, τα οποία προϋπάρχουν και καθορίζουν τη χρήση της γλώσσας, δεν είναι δυνατόν να ισχύει. Για το Habermas, η έννοια της ικανότητας του υποκειμένου και της καθολικότητας της γλώσσας είναι αδύνατο να «... προηγείται όλης της εμπειρίας»¹⁸.

3. Ο αρχικός σχεδιασμός του σημασιολογικού συστήματος του Chomsky, αναφέρεται σ' αυτό που ονομάζεται «ερμηνευτική σημασιολογία», η οποία συνδέεται άμεσα με τη «λεξική σημασία». Ο Μπαμπινιώτης υποστηρίζει ότι, στο πλαίσιο της ερμηνευτικής σημασιολογίας «... η σημασία των λέξεων θα πρέπει να νοηθεί ως ένα σύνολο λεξικών χαρακτηριστικών, που στην πραγματικότητα είναι μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά (γραμματικές σημασίες.) και καθαρώς σημασιολογικά (λεξικές σημασίες)»¹⁹. Ωμως, ο Habermas υποστηρίζει ότι το περιεχόμενο της σημασιολογίας δεν μπορεί να αναλυθεί επαρκώς μέσα από το «... συνδυασμό ενός πεπερασμένου αριθμού εννοιολογικών συστατικών στοιχείων...»²⁰.

Στο τρίτο σημείο της κριτικής του Habermas, αυτό της ερμηνευτικής σημασιολογίας, με βάση την οποία το υποκείμενο διαμορφώνει τις σημασίες από το «... συνδυασμό ενός πεπερασμένου αριθμού εννοιολογικών συστατικών στοιχείων», εμπλέκονται τόσο η θέση για το μονολογικό χαρακτήρα της γλώσσας, όσο και αυτή για τον προγενέστερο, οι οποίες, όπως είναι αυτονόητο, περιορίζουν τη δημιουργική λειτουργία των εξωγλωσσικών στοιχείων. Έτσι, περιορίζεται και η εξέλιξη ή η μετάλλαξη των σημασιών. Σύμφωνα με το Habermas, ο μονολογισμός είναι «... ασυμβίβαστος με την πρόταση ότι η καθολικότητα της σημασιολογίας θα μπορούσε επίσης να είναι μέρος ενός δι-υποκειμενικά παραγόμενου πολιτισμικού συστήματος». Ταυτόχρονα, το προκαθορισμένο είναι «... ασυμβίβαστο με την πρόταση ότι οι καθολικές σημασιολογικές δομές μπορούν επίσης να αντανακλούν την καθολικότητα των συγκεκριμένων πεδίων της εμπειρίας»²¹.

¹⁷ Habermas J. (1970): «Towards a Theory of Communicative Competence», in *Inquiry*, 13, σελ. 363.

¹⁸ Habermas: 1970: 363.

¹⁹ Μπαμπινιώτης: 1985: 64.

²⁰ Habermas: 1970: 363.

²¹ Habermas: 1970: 363.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Chomsky, η δημιουργία της σημασίας αποτελεί αποκλειστική έκφραση του συνδυασμού ορισμένων εννοιολογικών συστατικών στοιχείων (μορφοσυντακτικά χαρακτηριστικά και λεξικές σημασίες). Η θέση αυτή απαιτεί ως μοναδική προϋπόθεση, για τη δημιουργία της σημασίας, τη λειτουργία των εννοιών του «προκαθορισμένου» και του «μονολογισμού». Η αυθαίρετη αυτή αποκλειστικότητα των συγκεκριμένων προϋποθέσεων, «από τη μια μεριά, εξασφαλίζει τη συνοχή της αρχικής θεωρίας του Chomsky και, από την άλλη, επιβεβαιώνει ότι, στα πρώτα κυρίως έργα του, συνδέει την έννοια της γλωσσικής ικανότητας, στην οποία η σημασιολογία φαίνεται να παίζει μικρό ρόλο²², με τις έμφυτες γλωσσικές δομές». Αργότερα, βλέποντας ότι η θέση αυτή δημιουργεί προβλήματα στην προσπάθεια σχηματισμού μιας γενικής σημασιολογικής θεωρίας, έκανε αρκετές τροποποιήσεις και αναθεωρήσεις.

Ο Chomsky, σε μεταγενέστερα έργα του, προσπαθεί να αποδεσμευθεί από την απόλυτη ταύτιση του με ένα γενετικής σύστασης σύστημα κανόνων, το οποίο, σύμφωνα με την αρχική του άποψη, ταυτίζεται με την έμφυτη ικανότητα του ανθρώπου να κατακτά τη γλώσσα. Έτσι, προφανώς επηρεασμένος από τις επικοινωνιακές θεωρίες, επιχειρεί τη διάκριση ανάμεσα στην «αρχική» κατάσταση της γλωσσικής ικανότητας, η οποία είναι γενετικά καθορισμένη, και σε μια μεταγενέστερη κατάσταση, την οποία ονομάζει «πραγματοποιημένη κατάσταση»²³. Με τον τρόπο αυτό, δίνει χώρο και σ' αυτό που ονομάζει «πραγματολογική ικανότητα» και φτάνει στο σημείο να υποστηρίξει ότι: «Οι θεωρίες, τόσο της γραμματικής-γλωσσικής, όσο και της πραγματολογικής ικανότητας μπορούν να βρουν τη θέση τους μέσα σε μια θεωρία χρήσης της γλώσσας... Μια πραγματική έρευνα της γλώσσας αναγκαστικά σχετίζεται με τη χρήση της γλώσσας...»²⁴. Στη συνέχεια, μιλώντας για απλή «συνεισφορά» της έμφυτης ικανότητας στην παραγωγή, χρήση και κατανόηση της έκφρασης²⁵ ή για a priori αρχές, a

²² «... μπορούμε να πούμε ότι η γενετική-μετασχηματιστική θεωρία του Chomsky περνάει... από την «α-σημασιολογική» φάση των «συντακτικών δομών» (1957) στην σημασιολογική φάση της βασικής θεωρίας...». Ωστόσο, μέχρι το 1975 (Reflections on Language), θεωρεί ότι οι σημασιολογικοί κανόνες έχουν ερμηνευτικό ρόλο και συνδέονται με τη βαθιά δομή. [Μπαμπινιώτης Γ. (1980): «Θεωρητική Γλωσσολογία». Αθήνα, σελ. 246].

²³ Chomsky N. (1980a): «Rules and Representations». New York: Columbia University Press, σελ. 65 και 187.

²⁴ Chomsky, 1980α: 225.

²⁵ Chomsky N. (1986): «Knowledge of Language: Its nature, origin and use». New York: Praeger, σελ. 46.

posteriori παραμέτρους και στοιχεία της περιφέρειας²⁶, δίνει το μέτρο και του δικού του προβληματισμού. Έτσι, ο Chomsky αρχίζει να αποδεσμεύεται από τις αρχικές, καθαρά υποκειμενικές, θεμελιώσεις της θεωρίας του, αφού αναγνωρίζει και το ρόλο του «άλλου» στη διαδικασία κατάκτησης και ανάπτυξης της γλώσσας. Στο σημείο αυτό, φαίνεται να ανοίγει ο ορίζοντας του επικοινωνιακού πεδίου.

3. Επικοινωνιακή λογικότητα: ελεγχόμενη επικοινωνιακή διάσταση. Απόπειρα για το άνοιγμα της δομής.

Η σύντομη αναφορά στο πλαίσιο ανάπτυξης του δορισμού, καθώς και στις διαφοροποιήσεις της θεωρίας του Chomsky, έγινε για να βοηθηθεί ο αναγνώστης να διακρίνει, στην πορεία που ακολουθεί, τη διαφορετική κατεύθυνση και τις διαφορές στη θεμελίωση της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας του Habermas. Θεωρούμε ότι η ουσία των διαφορών τους εντοπίζεται στην υφή της έννοιας της ικανότητας, η οποία, στην περίπτωση του Habermas, φαίνεται να υπερβαίνει τις εμφυτιστικές αναγωγές του Chomsky και να αναδεικνύει τις επικοινωνιακά διαμορφωμένες, μη υπερβατολογικές, δομές λογικότητας του υποκειμένου. Οι δομές αυτές αναδύονται και, ταυτόχρονα, αναδεικνύουν την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας.

Η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας, από τη στιγμή που αναγνωρίζει ουσιαστικό ρόλο στην επικοινωνία, για τη διαμόρφωση και εξέλιξη των δομών λογικής του υποκειμένου, επιβεβαιώνει:

1. Τη σχετικιστική διάσταση και το συνεχή μετασχηματισμό των λογικών δομών, ο οποίος αναδεικνύει το δυναμικό-δημιουργικό ρόλο της επικοινωνίας στη διαδικασία δημιουργίας και εξέλιξης της γνώσης-σημασίας.

2. Τις θεμελιωτικές αντιστάσεις των λογικών δομών, οι οποίες, παρά την εξελικτική τους δυναμική, μπορούν να περιορίσουν την ανεξέλεγκτη διαφοροποίηση της γνώσης-σημασίας. Οι σημασίες που δημιουργούνται στο επικοινωνιακό πλαίσιο, με τη σωρευτική χρήση, αντικειμενοποιούνται και ενσωματώνονται ως λογικές δομές στο υποκείμενο. Ωστόσο, η διαφοροποίηση ή η μετάλλαξη των συγκεκριμένων λογικών δομών αποτελεί ανοιχτή αισιόδοξη προοπτική, η οποία εξαρτάται από την επανενσωμάτωση

²⁶ «Ότι εμείς γνωρίζουμε εκ των προτέρων, είναι οι αρχές από τα ποικίλα υποσυστήματα... και οι παράμετροι που είναι συνδεδεμένες μ' αυτές τις αρχές. Ότι εμείς μαθαίνουμε, είναι οι σημασίες των παραμέτρων και τα στοιχεία της περιφέρειας» (Chomsky: 1986: 150).

νέων στοιχείων. Τα νέα στοιχεία δημιουργούνται και παγιώνονται στο επικοινωνιακό πλαίσιο.

3. Τον ενεργητικό ρόλο του συγκεκριμένου υποκειμένου, το οποίο, με τον επικοινωνιακά δημιουργημένο εξοπλισμό του, στο πλαίσιο της συμβολικής διαντίδρασης, αναδεικνύει το δημιουργικό του ρόλο και περιθωριοποιεί τις μιχεβιοριστικές λειτουργίες.

Οι συγκεκριμένες παραδοχές, είναι αυτονόητο, δημιουργούν προοπτικές για αλλαγές πρακτικών στην εκπαίδευση, οι οποίες επιβεβαιώνουν το δημιουργικό ρόλο της επικοινωνίας στη δημιουργία και ανάπτυξη των σημασιών.

Ο Habermas υποστηρίζει ότι οι γενετικές επιστήμες, οι οποίες εξετάζουν τη δημιουργία (genesis) ή την ανάπτυξη των γνωστικών και των γλωσσικών ικανοτήτων, αναδεικνύουν, τόσο τις ανασυγκροτησιακές δυνατότητες-ιδιότητες του υποκειμένου, όσο και το ρόλο της εμπειρίας. Ταυτόχρονα, θεωρεί ότι «... προσπαθούν να ερμηνεύσουν την απόκτηση ή την ανάπτυξη των γνωστικών, των γλωσσολογικών και των επικοινωνιακών ικανοτήτων, με βάση ανασυγκροτήσιμα λογικά σχήματα και εμπειρικούς μηχανισμούς»²⁷. Ωστόσο, θεωρεί ότι το κρίσιμο σημείο συνδέεται με το πώς οι γενετικές επιστήμες ερμηνεύουν, τόσο τη δημιουργία του «αφηρημένου συστήματος κανόνων» (Chomsky), όσο και τις «προϋποθέσεις» (Piaget), με βάση τις οποίες δομούνται τα σχήματα. Όμως, ο Habermas, αναγνωρίζοντας την πιθανότητα ιστορικής δημιουργίας των υπερβατολογικών προϋποθέσεων της «πιθανής εμπειρίας», τονίζει ότι: «Έχω κάθε λογικό δικαίωμα να αμφιβάλλω για την ανεπάρκεια της υπόθεσης των «έμπτυτων» προγραμμαμάτων»²⁸.

Στο σημείο αυτό, θεωρούμε ότι η διερεύνηση της υφής της ικανότητας του υποκειμένου συνδέεται άμεσα με την «Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας» του Adorno²⁹, η οποία, κατά την άποψή μας, αποτελεί το λανθάνον στοιχείο της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας.

Ο Adorno, με άξονα τα οντολογικά ερωτήματα, θεωρεί λάθος, τόσο την άρνηση της ιστορικής δυναμικής (του κοινωνικού πλαισίου) και την απολυτοποίηση της υπερβατικής φύσης, όσο και την απομόνωση της φύσης (του

²⁷ Habermas J. (1978): «A Postscript to Knowledge and Human Interest», in «Knowledge and Human Interests», second edition. Translation J. J. Shapiro. London: Heinemann, σελ. 379.

²⁸ Habermas: 1978: 379.

²⁹ Adorno T. (1992): «Η Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας». Μετάφραση Θ. Λουπασάκης: Πέρισμα.

υποκειμένου) από τις διαδικασίες του ιστορικού γίνεσθαι³⁰. Παράλληλα, αξιοποιεί τις σχετικές απόψεις του Benjamin και του Lukacs. Ο πρώτος υποστηρίζει ότι φαντάζεται «τη φύση [του υποκειμένου]... ως αιώνια παροδικότητα»· για τον δεύτερο, το ιστορικό στοιχείο ως γεγονός» μετατρέπεται σε φύση³¹. Οι απόψεις αυτές δίνουν άλλη δυναμική στις γενετικές επιστήμες και επιβεβαιώνουν το ρόλο και την αποτελεσματικότητα των επικοινωνιακών λειτουργιών, για τη δημιουργία μη υπερβατολογικών δομών λογικότητας, οι οποίες εκφράζονται με την ανάπτυξη των γνωστικών, των γλωσσικών και των επικοινωνιακών ικανοτήτων του υποκειμένου.

Για το Habermas, η επικοινωνία συνδέεται με τη δι-υποκειμενικότητα, στην οποία, σύμφωνα με την Agacinski, ενυπάρχει η έννοια του υποκειμένου και της ικανότητάς του³². Ωστόσο, όπως τονίσαμε, βασική κατεύθυνση του Habermas, η οποία επιβεβαιώνει τον ουσιαστικό και πρωταρχικό ρόλο της επικοινωνίας, αποτελεί η αποσύνδεση της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας από υπερεμπειρικά στοιχεία. Έτσι, αναδεικνύεται η σύνδεση της επικοινωνιακής λογικότητας με την «Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας» του Adorno. Η φυσικοϊστορική προοπτική δημιουργεί προϋποθέσεις αποτελεσματικής λειτουργίας της «ιστορίας» (επικοινωνιακές δραστηριότητες), για τη σταδιακή δημιουργία και ανάπτυξη των λογικών δομών (ικανοτήτων του υποκειμένου), οι οποίες, με τη σειρά τους, παγιώνονται και συνδέονται μ' αυτό που ο Adorno αποκαλεί «φύση». Ωστόσο, η «αιώνια παροδικότητα» της «φύσης» δίνει τη δυνατότητα της εξέλιξης ή της μετάλλαξης των όποιων παγιωμένων στοιχείων και, έτσι, εξασφαλίζεται η δυναμική της «ιστορίας». Η θέση αυτή συμβάλλει στην υπέρβαση των υπερβατολογικών και μεταφυσικών αναγωγών. Έτσι, αποσαφηνίζεται ο ρόλος της επικοινωνίας στη διαδικασία δημιουργίας και ανάπτυξης των δομών λογικότητας, οι οποίες αποτελούν την έκφραση μιας, πιθανόν, μη υπερβατολογικής έννοιας της ικανότητας του υποκειμένου. Επιμέρους διαστάσεις της ικανότητας αυτής αποτελούν: η γνωστική, η γλωσσική και η επικοινωνιακή ικανότητα³³.

³⁰ Adorno: 1992: 54-55. Μετάφραση Θ. Λουπασάκης. Η παρεμβολή δική μας.

³¹ Adorno: 1992: 60. Μετάφραση Θ. Λουπασάκης.

³² Agacinski S. (1991): «Another Experience of the Question, of Experiencing the Question Other-Wise». In E. Cadava, P. Connor and Jean-Luc Nancy (Eds): «Who Comes After the subject?». New York and London: Routledge, σελ. 13. Στο σημείο αυτό η Agacinski υπαινίσσεται την υπερβατική ή, έστω, την υπερβατολογική διάσταση του υποκειμένου.

³³ White S. (1988): «The recent Work of Jürgen Habermas: Reason, Justice and Modernity». Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 29.

Τελικά, η επικοινωνιακή λογικότητα απαιτεί, από τη μια μεριά, την υπέρβαση του απόλυτου θεμελιωτισμού, τον οποίο επιβάλλει το υπερβατικό σημασιόμενο και, από την άλλη, τον περιορισμό της ρευστότητας των σημασιών. Ο Habermas, στους αρχικούς του προβληματισμούς, προκειμένου να αναδείξει μια ελεγχόμενη επικοινωνιακή διάσταση, καταφεύγει στα αργiori της εμπειρίας του Peirce και της επιχειρηματολογίας του Dillthey και επιχειρεί μια ιδιότυπη υπερβατολογική θεμελίωση της σημασίας στο κοινωνικό πλαίσιο. Στο πλαίσιο αυτό, με τη λειτουργία της διυποκειμενικότητας και της επικοινωνίας δημιουργούνται, εξελίσσονται και ελέγχονται οι σημασίες³⁴.

Έτσι, συνδέεται η έννοια της κατανόησης, η οποία αποτελεί βασική διάσταση των διδακτικών προσεγγίσεων, με την απαίτηση ύπαρξης προηγούμενης επικοινωνιακής εμπειρίας, καθώς και αντικειμενοποιημένων οικιακών ενεργημάτων, τα οποία εκφέρονται με τη διατύπωση συγκεκριμένου προτασιακού περιεχομένου. Σύμφωνα με το Habermas: «Προκειμένου να αποκτήσω την ικανότητα να καταλάβω μια αλήθεια πρώτα όπως: «ο Πέτρος έδωσε μια διαταγή στο Γιάννη», πρέπει η εμπειρία της συμμετοχής μου σε κάποια προηγούμενη επικοινωνία να με έχει κάνει ικανό να καταλαβαίνω τη σημασία ότι κάποιος δίνει ή δέχεται μια διαταγή»³⁵. Εδώ αναδεικνύεται ο αντικειμενοποιημένος χώρος των προ-επιστημονικών πεδίων της καθημερινής επικοινωνίας, ο οποίος αποτελεί και την προϋπόθεσή της. Με βάση το παραπάνω πλαίσιο δημιουργούνται δυνατότητες περιορισμού της σχετικότητας.

Ωστόσο, ο Peirce, πέρα από το αργiori της εμπειρίας και την ιδιότυπη θεμελίωση της σημασίας στο κοινωνικό πλαίσιο, όπως θα δούμε, αναδεικνύει με ριζοσπαστικό τρόπο τη σχετικιστική δυναμική της γλώσσας. Ο Eco, ερμηνεύοντας τον Peirce, υποστηρίζει ότι: «Η πραγματικότητα είναι continuum που κολυμπά στην απροσδιοριστία και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η αρχή της συνέχειας είναι «αντικειμενοποιημένη διαφυσικότητα» (C. P.:1.171). Αν η πιθανότητα λάθους είναι πάντα παρούσα, η σημείωση είναι δυνάμει απροσδιόριστη»³⁶.

Ο Peirce, με βάση τον τριαδικό χαρακτήρα του σημείου (θεμέλιο-αντικείμενο-ερμηνεύον), θεμελιώνει τη δυνατότητα μετατροπής του

³⁴ Habermas: 1978: 360-371.

³⁵ Habermas: 1978: 368.

³⁶ Eco U. (1993): «Τα όρια της ερμηνείας». Μετάφραση, Μ. Κονδύλη. Αθήνα: Γνώση, σελ. 411-412.

«ερμηνεύοντος» σε σημείο και εκφράζει μια άποψη, η οποία, σε μεγάλο βαθμό, συνδέεται με την «Ιδέα της Φυσικής Ιστορίας» του Adorno. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι: «Το θεμέλιο αντιστοιχεί στα σταθερά (θεμελιώδη) γνωρίσματα του σημείου· το αντικείμενο αντιστοιχεί σ' αυτό που θα ονομάζαμε αναφορά του σημείου· όσο για το ερμηνεύον, αντιστοιχεί σε ένα άλλο σημείο, που είναι το αποτέλεσμα της δράσης του πρώτου σημείου πάνω στο δεύτερο»³⁷.

Η θέση αυτή, από τη μια μεριά, μέσα από την έννοια του «ερμηνεύοντος», σηματοδοτεί τη δυναμική της εξέλιξης και, από την άλλη, τό ίδιο το ερμηνεύον, από τη στιγμή που μετατρέπεται σε σημείο, εμπεριέχει και την ιδιότητα του «θεμέλιου». Η ιδιότητα αυτή, όπως είναι αυτονόητο, αποτελεί θεμελιωτικό σημείο αναφοράς και συμβάλλει στη συγκράτηση της, οπωσδήποτε εξελισσόμενης, σημείωσης. Έτσι, με βάση τη δυναμική λειτουργία του επικοινωνιακού πλαισίου, φαίνεται να δημιουργείται ένας ελεγχόμενος αριθμός σημασιολογικών, ο οποίος ορίζεται και περιορίζεται από τις υπό εξέλιξη αντικειμενοποιούμενες σημασίες.

Ωστόσο, η Alicelo-Costa, δίνοντας τη δική της ερμηνεία στον τρόπο με τον οποίο ο Peirce ορίζει το σημείο³⁸, αναδεικνύει, αποκλειστικά σχεδόν, τη σχετικιστική δυναμική των απόψεών του, την οποία συνδέει με την επικοινωνία και υποστηρίζει ότι: «Η έννοια του ερμηνεύοντος δείχνει με καίριο τρόπο, μέσα από την πολυπλοκότητα και τον πλούτο της, πως η επικοινωνία δεν είναι παρά μια αλυσίδα από αλληπάλληλες αντικαταστάσεις»³⁹. Στην ίδια γραμμή, ο Derrida υποστηρίζει ότι ο Peirce, με την άποψή του για τη λειτουργία μιας αλυσίδας σημασιολογικών, ανοίγει προοπτικές για την αποδόμηση του «υπερβατικού σημασιολογικού», το οποίο θα μπορούσε να θέσει κάποιο τέρμα στις διαδοχικές αντικαταστάσεις του σημείου⁴⁰. Παράλληλα, ο Derrida, επιχειρηματολογώντας για την επικοινωνία, υποστηρίζει ότι: «Φαίνεται αυταπόδεικτο ότι το ασαφές πεδίο, το οποίο

³⁷ Peirce: 1978: 126. Απόσπασμα στον Prieto L. J. (1986): «Μηνύματα και σήματα»: Μετάφραση, Μοσχόπουλος Δημήτριος. Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη, σελ. 12.

³⁸ Ο Peirce ορίζει το σημείο ως «καθετί που κάνει κάτι άλλο (το ερμηνεύον του) να αναφέρεται σε ένα αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται αυτό το ίδιο (στο αντικείμενό του), έτσι ώστε το ερμηνεύον να γίνεται με τη σειρά του σημείο, και τούτο άπειρες φορές». (Peirce: 1978: 126. Απόσπασμα στον Prieto: 1986: 12).

³⁹ Prieto: 1986: 12.

⁴⁰ Derrida J. (1990): «Περί Γραμματολογίας». Μετάφραση, Κ. Παπαγιώργης. Αθήνα: Γνώση, σελ. 88.

έχει σχέση με τον όρο «επικοινωνία», δεν έχει καμιά σταθερή αναφορά μέσα στα περιορισμένα όρια αυτού που αποκαλούμε πλαίσιο...»⁴¹.

Οι τελευταίες απόψεις δεν υπονομεύουν, απλά, την έννοια της κυριολεκτικής σημασίας, αλλά συνδέουν την επικοινωνία με την πολυσημία και τη δυναμική της απεριορίστης σημείωσης. Έτσι, επιβεβαιώνουν την απόλυτη κυριαρχία του κοινωνικού πλαισίου στη διαδικασία δημιουργίας, εξέλιξης ή μετάλλαξης της σημασίας και θεμελιώνουν έναν ακραίο σχετικισμό.

Ωστόσο, με τη μονοσήμαντη ανάδειξη του ακραίου σχετικισμού και της απεριορίστης σημείωσης του Peirce, είναι φανερό ότι υπονομεύεται η έννοια του θεμέλιου, η οποία, όπως τονίσαμε, αντιστοιχεί στα σταθερά (θεμελιώδη) γνωρίσματα του σημείου⁴². Τα γνωρίσματα αυτά, τα οποία αποτελούν «αντικειμενοποιημένη διαψευσιμότητα», συνθέτουν αυτό που ο Habermas, στα πρώτα του έργα, ονομάζει *a priori* της εμπειρίας. Θεωρούμε ότι η παρατήρηση αυτή είναι κρίσιμη, για την επιβεβαίωση της έννοιας της επικοινωνιακής λογικότητας.

Παράλληλα, με βάση την ερμηνεία του Eco, ακόμα και ο Derrida δεν προσχωρεί σε μια ακραία σχετικιστική ερμηνεία του Peirce. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι για τον Derrida: «Το να αποφανόμαστε ότι ένα σημείο υποφέρει από την εγκατάλειψη του συγγραφέα και του αναφερόμενού του δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι αυτό το σημείο δεν έχει κυριολεκτικό νόημα. Εκείνο στο οποίο αποσκοπεί ο Derrida είναι να θεσπίσει μια πρακτική (...) για να ρίξει το γάντι στα κείμενα που μοιάζουν να κυριαρχούνται από την ιδέα ενός καθορισμένου, τελικού και επικυρωμένου νοήματος... Εκείνο που θέλει να δείξει ο Derrida είναι η δύναμη της γλώσσας και η ικανότητά της να λέει περισσότερα από όσα φιλοδοξεί να πει κυριολεκτικά»⁴³. Η θέση αυτή αναδεικνύει τη δημιουργική δυναμική της ερμηνείας των σημείων, από την οποία αναδύεται μια ελεγχόμενη ποικιλία σημασιών. Ταυτόχρονα, επιβεβαιώνει τη δυναμική σχέση του υποκειμένου με τη διαδικασία δημιουργίας και εξέλιξης των σημασιών. Μια τέτοια ερμηνεία, πιθανότατα, αμβλύνει τις διαφορές Habermas/Derrida.

Όμως, σε κάθε περίπτωση, οι ακραίες σχετικιστικές ερμηνείες του Peirce αναδεικνύουν τον μονοσήμαντο ρόλο του επικοινωνιακού πλαισίου της συγκεκριμένης περίπτωσης, η οποία ρευστοποιεί την έννοια της επικοινωνίας και νομιμοποιεί απόψεις οι οποίες συνδέουν τη «νέα πρόταση της

⁴¹ Derrida J. (1988): «Limited INC». Translation: S. Weber. Evanston: Northwestern University Press, σελ. 2.

⁴² Peirce: 1978: 126. Απόσπασμα στον Prieto: 1986: 12.

⁴³ Eco: 1993: 405-407.

διδασκτικής των γλωσσών» με έναν απόλυτο σχετικισμό. Η Τοκατλίδου, αναφέροντας τους Jakobson και Hymes, υποστηρίζει ότι: «Η φράση έξω από τις συνθήκες της παραγωγής της δεν έχει νόημα ή έχει όλα τα νοήματα που θα της προσέδιδαν οι πιθανές περιστάσεις μέσα στις οποίες θα ήταν ενδεχόμενο να παραχθεί, δηλαδή απεριόριστα»⁴⁴.

Ύστερα απ' αυτά, ο Habermas θεωρεί αναγκαία την αξιοποίηση της γενικής θεωρίας των ομιλιακών ενεργημάτων του Austin. Η προσέγγιση της θεωρίας αυτής επιχειρείται, προκειμένου, από τη μια μεριά να επιβεβαιωθεί η λειτουργία του κοινωνικού πλαισίου και, από την άλλη, να εξασφαλιστούν κάποια θεμελιωτικά, μη υπερβατολογικά, σημεία αναφοράς, για τον έλεγχο της εγκυρότητας, τόσο της δομής της πρότασης, όσο και της οπωσδήποτε κυμαινόμενης σημασίας. Σύμφωνα και με τον Roderick, η θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων θεωρείται το ασφαλέστερο σημείο αναφοράς για τη θεμελίωση της έννοιας του οικουμενικού πραγματισμού και την ανάδειξη των επικοινωνιακά διαμορφωμένων λογικών δομών (κανόνων), οι οποίες αξιώνουν οικουμενικότητα⁴⁵.

Ο Habermas υποστηρίζει ότι ο κίνδυνος των μεταφυσικών θεμελιώσεων δημιουργεί την ανάγκη αποσαφήνισης της υφής των κριτηρίων διασφάλισης της εγκυρότητας της σημασίας. Έτσι, προσπαθεί να αναδείξει τους επικοινωνιακά διαμορφωμένους οικουμενικούς λογικούς κανόνες. Θεωρεί ότι ο χαρακτήρας των κανόνων θεμελιώνεται στη λογική και αναπτύσσεται μέσα από την επικοινωνία. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι οι κανόνες αυτοί ενυπάρχουν στην ευρύτερη δομή της γλώσσας. Στο σημείο αυτό συνδέεται με τη θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων (Speech Acts Theory) του Austin.

Ο Austin αποδέχεται τον πρακτικό χαρακτήρα της γλώσσας και μετατοπίζει το ενδιαφέρον της έρευνας από το «τι είναι γλώσσα» στο «τι αυτή κάνει». Γι' αυτόν, «...όταν προσέχουμε τι πρέπει να πούμε και πότε να το πούμε, τι λέξεις και σε ποιες περιπτώσεις να τις χρησιμοποιήσουμε, τότε εξετάζουμε όχι απλά τις λέξεις... αλλά επίσης και καταστάσεις, που για να αναφερθούμε σ' αυτές κάνουμε χρήση των λέξεων»⁴⁶. Οι λογικοί κανόνες που απαιτούνται, για τη σωστή χρήση των εκφράσεων στο επικοινωνιακό πλαίσιο, είναι σαφές, δίνουν άλλη δυναμική στην έννοια της σημασίας.

⁴⁴ Τοκατλίδου: 1986: 98.

⁴⁵ Roderick: 1986: 90.

⁴⁶ Austin J. L. (1971): «How to do Things with Words», First issued as an Oxford University Press paperback, σελ. 18.

Η θεωρία του Austin, με τη διάκριση μεταξύ λεκτικών, ενδολεκτικών και διαλεκτικών ενεργημάτων⁴⁷, προσπαθεί να δώσει λύση στο πρόβλημα της δημιουργίας, της εξέλιξης και της εγκυρότητας της σημασίας. Έτσι, συνδέει την έννοια της σημασίας με τη λογική και την ομιλιακή δράση. Η θέση αυτή δίνει άλλη διάσταση στην υφή της έννοιας της ικανότητας του υποκειμένου και αναδεικνύει μια επικοινωνιακά διαμορφωμένη έννοια της λογικής, η οποία είναι ενσωματωμένη στη γνώση και στην ομιλιακή δράση.

Ο Austin υποστηρίζει ότι η διάκριση μεταξύ λεκτικών και δια-λεκτικών ενεργημάτων αντικατοπτρίζει το διαχωρισμό ανάμεσα στην παραδοσιακή έννοια της σημασίας (κυριολεξία) και την ισχύ. Ωστόσο, τονίζει ότι υπάρχει ένα ορισμένο είδος ισχύος, αποδεκτό από το κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο αναδύεται από τα ενδο-λεκτικά ομιλιακά ενεργήματα⁴⁸. Τελικά, ο Austin δίνει ιδιαίτερη σημασία στα ενδο-λεκτικά ενεργήματα, τα οποία χαρακτηρίζει ως ενεργήματα με γενικά αποδεκτή από την κοινωνία ισχύ⁴⁹. Έτσι, οι προϋποθέσεις για την πιθανότητα μιας πετυχημένης ή αποτυχημένης επιτελεστικής γλωσσικής πράξης συνδέονται με την κοινωνική αποδοχή του ενδο-λεκτικού ενεργήματος. Παράλληλα, ο Austin αναγνωρίζει ότι οι συμμετέχοντες στη συζήτηση έχουν αισθήματα και προθέσεις· όμως, ε-

⁴⁷ Ο Austin, στην προσπάθειά του να δημιουργήσει μια γενική θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων, προχώρησε στη γνώση, μάλλον αναλυτική, διάκριση μεταξύ: λεκτικού, ενδολεκτικού και διαλεκτικού ομιλιακού ενεργήματος. Σύμφωνα με τον Austin, σε κάθε ομιλιακό ενεργήμα μπορούμε να διακρίνουμε:

- α. Το λεκτικό ενεργήμα (locutionary act). Αυτό αναφέρεται στην απλή πράξη με την οποία κάποιος λέει κάτι, αφερώνοντας ήχους και εκφράζοντας λέξεις με ορισμένη δομή και σημασία.
- β. Το ενδο-λεκτικό ενεργήμα (illocutionary act). Με το ενεργήμα αυτό, λέγοντας κάτι, κάνουμε κάτι. Π. χ. δίνουμε μια υπόσχεση ή έναν όρκο, απειλούμε κάποιον κ.λπ.
- γ. Το δια-λεκτικό ενεργήμα (perlocutionary act). Αυτό αναφέρεται στα αποτελέσματα που μπορούμε να έχουμε πάνω στους άλλους, ή σε τι μπορούμε να πετύχουμε λέγοντας κάτι. Το ενεργήμα αυτό συνδέεται με τη σκόπιμη δράση (Austin: 1971: 95-107).

⁴⁸ Ο Austin, αποσαφηνίζοντας τα ζητήματα αυτά, υποστηρίζει ότι: «... πρώτον... επιτελούμε ένα λεκτικό ενεργήμα, το οποίο είναι... ισοδύναμο με την προφορά μιας ορισμένης πρότασης με ορισμένη έννοια και αναφορά. Αυτό είναι... ισοδύναμο με την παραδοσιακή έννοια της «σημασίας». Δεύτερον,... επιτελούμε επίσης ενδο-λεκτικά ενεργήματα όπως είναι η διαταγή, η πληροφόρηση, η προειδοποίηση, η υπόσχεση κ.λπ., εκφράσεις οι οποίες έχουν μια ορισμένη (κοινωνικά αποδεκτή) ισχύ. Τρίτον,... επιτελούμε επίσης δια-λεκτικά ενεργήματα, τα οποία φανερώνουν τι αποτελέσματα μπορούμε να έχουμε ή τι μπορούμε να πετύχουμε λέγοντας κάτι π.χ. πείθοντας, εμπνέοντας...» (Austin: 1971: 108).

⁴⁹ «Πρέπει να σημειώσουμε ότι τα ενδο-λεκτικά ενεργήματα είναι ενεργήματα με γενικά αποδεκτή ισχύ: ενεργήματα τα οποία λειτουργούν με τη μορφή της προσαρμογής σ' αυτά που ισχύουν στην κοινωνία» (Austin: 1971: 104).

πιφυλάσσεται να συνδέσει τη λειτουργία της έκφρασης με τις προθέσεις του υποκειμένου. Ωστόσο, τόσο η ιδιαίτερη σημασία που δίνει στα ενδο-λεκτικά ομιλιακά ενεργήματα, όσο και η ταύτιση των εκφράσεων αυτών με γενικά αποδεκτές από το κοινωνικό πλαίσιο πρακτικές, φαίνεται να απο-λυτοποιούν τη σύνδεση της γλώσσας με το κοινωνικό πλαίσιο.

Έτσι, επειδή πρόθεση του Habermas είναι να διασώσει την εγκυρότητα της σημασίας, από τις διαστρεβλώσεις της απόλυτης σύνδεσής της με το κοινωνικό πλαίσιο, αξιοποιεί τις λεπτές διαφοροποιήσεις του Searle⁵⁰ και υποστηρίζει ότι «... η ισχύς αναφέρεται στη σημασία μιας έκφρασης η οποία αυθεντικά χρησιμοποιείται σε αντιστοιχία με τα ενδο-λεκτικά ενεργήματα· η δε κλασική έννοια της σημασίας αναφέρεται στη σημασία μιας έκφρασης η οποία αυθεντικά χρησιμοποιείται σε αντιστοιχία με τις προτάσεις. Έτσι διαχωρίζουμε ισχύ και σημασία ως δύο κατηγορίες της σημασίας, οι οποίες αναδεικνύονται μέσα από μια γενική πραγματιστική λειτουργία, από την οποία αναδύονται τόσο οι διαπροσωπικές σχέσεις όσο και η αντιστοιχία με τα γεγονότα»⁵¹.

Τελικά, ο Habermas βλέπει την επικοινωνία να λειτουργεί σε δύο επίπεδα:

1. Στο επίπεδο της δι-υποκειμενικότητας ή, αν θελετε, των διαπροσωπικών σχέσεων, το οποίο συνδέεται με τα ενδο-λεκτικά ενεργήματα.
2. Στο επίπεδο του προτασιακού περιεχομένου, το οποίο συνδέεται με τα λεκτικά ενεργήματα.

Μέσα από τα δύο αυτά επίπεδα, τα οποία υποστηρίζει ότι λειτουργούν στα πλαίσια της επικοινωνιακής δράσης, ο Habermas δημιουργεί την έννοια της διπλής επιφανειακής δομής (*double surface structure*). Η διπλή επιφανειακή δομή αποτελείται από το ενδο-λεκτικό συστατικό και από το προτασιακό συστατικό. Με τη δημιουργία της έννοιας αυτής, ο Habermas δίνει έμφαση στην επιφανειακή δομή και προσπαθεί να αποφύγει τα γνωστά εμφυτιστικά προβλήματα της βαθιάς δομής του Chomsky. Σε κάθε περίπτωση, θέλει να στηριχθεί σε «αποδείξεις», οι οποίες συνδέονται με κοινωνικά διαμορφωμένες αξιώσεις εγκυρότητας. Υποστηρίζει λοιπόν ότι:

⁵⁰ «... στην περίπτωση που υπάρχει η διάκριση ανάμεσα στην ισχύ και στην κλασική έννοια της σημασίας, η ισχύς δεν αναδεικνύεται (μόνο) από τις παραδοσιακά αποδεκτές από το κοινωνικό πλαίσιο πρακτικές, αλλά και από άλλα χαρακτηριστικά του πλαισίου, συμπεριλαμβανομένων και των προθέσεων των ομιλητών. Ωστόσο, στο βαθμό που η ισχύς δεσμεύεται από ένα σαφές κοινωνικό πλαίσιο, γίνεται ή τείνει να γίνει μέρος της σημασίας» [Searle J. (1968): «Austin on Locutionary and Illocutionary Acts». In «Philosophical Review». LXXVII, σελ. 413].

⁵¹ Habermas: 1979: 49.

«Μια πλήρης ομιλιακή πράξη επιβεβαιώνει το σταθερό τύπο της στην επιφανειακή της δομή, αν αποτελείται από ένα ενδο-λεκτικό και ένα προτασιακό συστατικό»⁵². Από τη συμπληρωματική λειτουργία των δύο αυτών διαστάσεων, διαμορφώνεται η έννοια της σημασίας, η οποία δημιουργεί προϋποθέσεις για την επιλογή μιας αποδεκτής για την περίπτωση έκφρασης.

Ωστόσο, επειδή το επικοινωνιακό πλαίσιο της συγκεκριμένης περίπτωσης φαίνεται να θεωρεί πρωταρχικό το ρόλο της πρόθεσης του συγκεκριμένου υποκειμένου, από την οποία, πιθανότατα, αναδύονται όψεις υπερβατολογικών θεμελιώσεων, θεωρούμε χρήσιμο να αξιοποιήσουμε και την έννοια του βιούμενου κόσμου, την οποία ο Habermas χρησιμοποιεί, προκειμένου να συνδέσει τον πραγματισμό του με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Γι' αυτόν, οι προϋποθέσεις για την πιθανότητα ενδολεκτικών αποτελεσμάτων σχετίζονται και με το βιούμενο κόσμο, στον οποίο οι συμμετέχοντες ανήκουν· αυτές βρίσκονται πίσω από τους συμμετέχοντες στην επικοινωνία και χωρίς να θεματοποιούνται λύνουν προβλήματα κατανόησης⁵³. Κατά την άποψή μας, τα μη θεματοποιημένα στοιχεία του βιούμενου κόσμου, σε συνδυασμό με το κοινωνικά διαμορφωμένο σύστημα των λογικών κανόνων επικοινωνίας, συμβάλλουν στη χρήση κοινωνικά αποδεκτών εκφράσεων, από ένα, κατά τα άλλα, ενεργητικό υποκείμενο της δράσης.

Σύμφωνα με το Habermas: «Η θεωρία της σημασίας συγκροτήθηκε τελικά ως τυπική επιστήμη μόνο με τη μετατόπιση από την έννοια της σημασίας [της πρότασης] στην έννοια της αληθινής σημασίας [της έκφρασης]... Μ' αυτή την οντολογική στροφή, η σημασιολογική θεωρία αποσυνδέεται από την άποψη ότι η αντιστοιχιστική λειτουργία μπορεί να διενκρινισθεί στη βάση του μοντέλου των ονομάτων τα οποία προσδιορίζουν αντικείμενα. Η σημασία μιας πρότασης και η κατανόηση της σημασίας της, δεν μπορεί να διαχωρισθεί από τη συμφυή σχέση της γλώσσας με την εγκυρότητα των εκφράσεων. Ομιλητές και ακροατές κατανοούν τη σημασία μιας πρότασης, όταν γνωρίζουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή είναι αληθινή»⁵⁴.

⁵² Habermas: 1979: 36.

⁵³ Habermas J. (1986): «Habermas: Autonomy and Solidarity: Interviews with J. Habermas», (Ed: P. Dews. London: Verso, σελ. 109.

⁵⁴ Habermas J (1984): «The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society», vol. 1. Translation T. McCarthy. London: Heinemann, σελ. 276. Οι παρεμβολές διέξαις.

Για το Habermas, στο ορατό επίπεδο της διπλής επιφανειακής δομής, το υποκείμενο φαίνεται ότι αποκτά την ικανότητα, από τη μια μεριά, να παράγει σωστές γραμματικά-συντακτικά προτάσεις και, από την άλλη, να τις χρησιμοποιεί στην περίπτωση που ταιριάζει και με τον κοινωνικά αποδεκτό τρόπο. Έτσι, τόσο η πρόθεση του υποκειμένου, η οποία εκφράζεται με το επικοινωνιακά αποκτημένο προτασιακό περιεχόμενο, όσο και η επιτελεστική δυναμική της επικοινωνίας, η οποία επηρεάζεται από τη θεμελιωτική διάσταση της κοινωνικής αποδοχής, αναδεικνύουν το πλαίσιο δημιουργίας, ανάπτυξης και λειτουργίας της γλώσσας.

Τέλος, θεωρούμε ότι η έννοια της συμβολικής διαντίδρασης (symbolic interactionism) του Mead μπορεί να διαφυλάξει την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας από τους μιχεβιοριστικούς συνειρμούς, οι οποίοι αναδύονται από τη θεμελιωτική λειτουργία του κοινωνικού πλαισίου.

Σύμφωνα με το Mead, η ανθρώπινη συμπεριφορά ή, αν θέλετε, η ταυτότητα του υποκειμένου διαμορφώνεται μέσα από τη γλωσσική επικοινωνία. Τα διάφορα σύμβολα δεν αντιπροσωπεύουν απλά αντικείμενα ή γεγονότα, αλλά, στη διαδικασία της χρήσης τους, διαμορφώνουν και επιβάλλουν ιδιαίτερες σημασίες ανεξάρτητες από την εσωτερική φύση των αντικειμένων ή των γεγονότων για τα οποία γίνεται λόγος. Τα σύμβολα παίρνουν τη σημασία τους με τη δράση των ανθρώπων πάνω στο φυσικό και το κοινωνικό τους περιβάλλον. Αναγνωρίζουμε ότι υπάρχει κοινωνική ζωή, μόνο αν τα μέλη κάποιας ομάδας κατέχουν τις έννοιες των συμβόλων και, ταυτόχρονα, όταν μπορούν να ερμηνεύουν τη σημασία των συμβόλων και τις προθέσεις των άλλων⁵⁵.

Η ρύθμιση της συμπεριφοράς μας και η επιδίωξη της αμοιβαιότητας επιτυγχάνεται, κυρίως, μέσα από αυτό που ο G. H. Mead ονομάζει «ανάληψη ρόλου» (role-taking). Γι' αυτόν, το σημαίνόμενο ενός συμβόλου επηρεάζει το υποκείμενο, το οποίο τείνει να διαμορφώσει αντίδραση παρόμοια μ' αυτή που υπολογίζει ότι θα έχει ο «άλλος»⁵⁶. Για το ίδιο ζήτημα ο Hewitt τονίζει ότι: «Σε κάθε περίπτωση, όταν τα άτομα συνειδητά βλέπουν τον εαυτό τους από τη θέση των άλλων, μπορούμε να μιλάμε για

⁵⁵ Ο J. P. Hewitt, ερμηνεύοντας το Mead αναφέρει ότι τα σύμβολα «... έχουν σημασία επειδή χρησιμοποιούνται από τα μέλη μιας ομάδας με συγκεκριμένο τρόπο· και έχουν οπουδιότητα, επειδή η χρησιμοποίησή τους από τα μέλη μιας ομάδας επηρεάζει βαθιά τις δυνατότητες στη συμπεριφορά τους» (Hewitt J. P. (1976): «Self and Society: A Symbolic Interactionist Social Psychology». Boston: Allyn and Bacon Inc., σελ. 29.

⁵⁶ Mead G. H. (1934): «Mind, Self and Society». Chicago: University of Chicago Press, σελ. 6.

«ανάληψη ρόλου». Αυτό σημαίνει ότι για τη ρύθμιση της δικής του συμπεριφοράς, ένα πρόσωπο παίρνει το ρόλο ενός άλλου»⁵⁷. Σύμφωνα με το Habermas, η έννοια της ανάληψης ρόλου έχει σχέση με τη φανταστική τοποθέτηση ενός ατόμου στη θέση του προσώπου εκείνου με το οποίο αλληλεπιδρά. Η άποψη αυτή, κατ' αρχήν, δημιουργεί συμπεριφοριστικούς συνειρμούς. Ωστόσο, ταυτόχρονα, δίνει τη δυνατότητα «διαμόρφωσης» και «ανάπτυξης» του υποκειμένου⁵⁸. Έτσι, θεμελιώνεται η ενεργητική δυναμική των δι-υποκειμενικών λειτουργιών.

Συγκεκριμένα, η «ανάληψη ρόλου» βοηθά το άτομο να εσωτερικεύει το ρόλο ή τους ρόλους των άλλων. Όμως, η ταυτόχρονη εσωτερίκευση πολλών ρόλων ενεργοποιεί το υποκείμενο, το οποίο είναι υποχρεωμένο να προβλέψει την έκφραση του κάθε ρόλου, σε σχέση με τις αντιδράσεις των άλλων ρόλων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του παίχτη του μπιτξ-μπωλ, ο οποίος, σύμφωνα με το Mead, εσωτερικοποιώντας τους ρόλους των άλλων, προβλέπει το πλέγμα των αντιδράσεών τους. Η επανάληψη πολλών εσωτερικοποιήσεων αποδεσμεύει το άτομο από τον συγκεκριμένο «άλλο» και δημιουργεί ένα γενικευμένο σύστημα προσδοκιών, το οποίο ονομάζει «γενικευμένο άλλο» (generalized other)⁵⁹.

Ο Mead, με τη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης, δεν εξετάζει τη συμπεριφορά ενός μεμονωμένου ατόμου ως αντίδραση σε συγκεκριμένο ερέθισμα· ούτε θέλει να περιορίσει τη συμπεριφορά στις παρατηρήσιμες αντιδράσεις. Γι' αυτόν η συμβολική διαντίδραση εμπεριέχει το απρόβλεπτο στοιχείο της διαφοροποίησης και της εξέλιξης αυτών που συμμετέχουν. Έτσι, η ταύτιση της έκφρασης του υποκειμένου, μ' ένα γενικευμένο κανονιστικό πρότυπο, η οποία θα συνέδεε τον Mead με τον κλασικό συμπεριφορισμό, όπως θα δούμε, είναι μονομερής.

Παράλληλα, σύμφωνα με την ερμηνεία του Habermas, ο Mead υποστηρίζει ότι το «εαυτό» (self) εκφράζεται με δύο όψεις: το «εμέ» (me) και το «εγώ» (I). Το «εμέ» αποτελεί έκφραση του εσωτερικοποιημένου κοινωνικά αποδεκτού προτύπου, το οποίο επιβάλλουν στο υποκείμενο οι έννοιες της «ανάληψης ρόλου» και του «γενικευμένου άλλου». Είναι γεγονός ότι η αποκλειστική υιοθέτηση της διάστασης αυτής του «self», μπορεί να μας οδηγήσει στην αποδοχή μιχελιοριστικών ερμηνειών. Ωστόσο, ο Mead, μέσα από το «εγώ», αναδεικνύει το ενεργητικό και απρόβλεπτο υ-

⁵⁷ Hewitt: 1976: 53.

⁵⁸ Habermas J. (1987): «The Theory of Communicative Action: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason», vol. 2. Translation T. McCarthy. Cambridge: Polity Press, σελ. 10.

⁵⁹ Mead: 1934: 155-164.

ποκείμενο, το οποίο αναλαμβάνει πρωτοβουλίες. Το «εγώ», στην ενεργητική έκφραση της αντίδρασης, μετασχηματίζει τα όποια γενικευμένα κανονιστικά πρότυπα και, παρά την αντίσταση του «εμέ», εκφράζει αυθόρμητα μια διαφοροποιημένη αντίδραση⁶⁰. Στην ίδια γραμμή κινείται και η ερμηνεία του Καββαδία, ο οποίος υποστηρίζει ότι «η εσωτερικοποίηση του υποδείγματος της συμπεριφοράς» του «γενικευμένου άλλου», σε καμιά περίπτωση δεν αντιπροσωπεύει μια «παθητική διαδικασία»⁶¹. Στο σημείο αυτό, η αποδέσμευση από τον κλασικό μιτχεβιορισμό είναι ορατή.

Έτσι, η εσωτερικοποίηση-κατανόηση των σημασιών, σε συνδυασμό με το μετασχηματισμό τους στο στάδιο της έκφρασης, αναδεικνύουν την ενεργητική λειτουργία του υποκειμένου, η οποία συμβάλλει στη μη προβλέψιμη εξελικτική διαφοροποίηση των σημασιών⁶². Για το Habermas, όταν η αντικειμενοποιημένη εμπειρία θεματοποιηθεί, χάνει τα σταθερά χαρακτηριστικά του υπόβαθρου της γνώσης και, με βάση την απαλλαγμένη από υπερβατολογικές αναγωγές ικανότητα του υποκειμένου, στο πλαίσιο της διαντίδρασης, διαφοροποιείται ποιοτικά⁶³. Εδώ αναδεικνύεται ο ενεργητικός-δημιουργικός ρόλος του υποκειμένου. Βλέπουμε λοιπόν ότι, και στο επίπεδο διερεύνησης της υψής των σταθερών σημείων αναφοράς, αναδεικνύεται ο ρόλος της επικοινωνίας και του κοινωνικού πλαισίου, χωρίς να παραμελείται αυτός της μη υπερβατολογικής ικανότητας του υποκειμένου.

4. Συμπεράσματα-Προοπτικές στην εκπαίδευση

Είναι αλήθεια ότι, όταν στις αρχές της δεκαετίας του '80 έγινε η πολύ σημαντική προσπάθεια για την αλλαγή των διδακτικών βιβλίων στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι αποσαφηνισμένες θεωρητικές προτάσεις για μια συστηματική στήριξη της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας ήταν ελάχιστες. Με βάση το δεδομένο αυτό, αξιοποιήθηκαν τα όποια έγκυρα επιστημονικά ερεθίσματα και, παράλληλα, αποτυπώθηκαν προθέσεις.

⁶⁰ Habermas: 1987: 58-60.

⁶¹ «Θα ήταν σφάλμα να νομισθεί ότι η επιρροή του κοινωνικού πάνω στο άτομο, η εσωτερικεύση του υποδείγματος της συμπεριφοράς που του προσφέρει ο «γενικευμένος άλλος», η κοινωνία, με την ανάπτυξη του «εαυτού» αντιπροσωπεύει μια παθητική διαδικασία» [Καββαδίας Γ. (1983): «Γενική Κοινωνιολογία» Αθήνα-Κομοτηνή. Εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, σελ. 140].

⁶² Habermas: 1987: 58-60.

⁶³ Habermas: 1986: 109.

Ωστόσο, η ανάλυση που προηγήθηκε μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, παρά την εκδήλωση προθέσεων για την ανάδειξη της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας, τα θεωρητικά πλαίσια των οδηγιών του αναλυτικού προγράμματος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και των βιβλίων του δασκάλου, κατευθύνουν μονοσήμαντα την εκπαιδευτική διαδικασία προς τη διδασκαλία του γλωσσικού συστήματος. Παράλληλα, η εμπειρική έρευνα του Παπαρίζου, σχετικά με την κατεύθυνση των ασκήσεων στα βιβλία «η γλώσσα μου», υποστηρίζει ότι ελάχιστος χώρος μένει για επικοινωνιακές πρακτικές. Συγκεκριμένα, σε κάποια συμπεράσματα της έρευνας αναφέρεται ότι:

- «Αντικείμενο επεξεργασίας είναι κυρίως το γλωσσικό σύστημα».
- «Μονάδα επεξεργασίας είναι κατά «πρώτο λόγο η λέξη και κατά δεύτερο η πρόταση»
- «Το βάρος της επεξεργασίας πέφτει στην τυπολογία των χρόνων και σχετικών μορφημάτων, καθώς και στην ορθογραφία τους».
- «Ως κριτήριο ορθότητας χρησιμοποιείται αποκλειστικά το γραμματικά και ορθογραφικά σωστό».
- «Η επικοινωνία, στο μέτρο που προσεγγίζεται, πραγματοποιείται βασικά χωρίς συγκεκριμένη πρόθεση ή μεθόδευση»⁶⁴.

Έτσι, στην πράξη το δομιστικό πλαίσιο και, σε πολλές περιπτώσεις, η ακραία έκφραση του αμερικανικού δομισμού (βλ. ενότ. 2.) φαίνεται να αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση των ασκήσεων στα βιβλία «η γλώσσα μου». Η χωρίς «συγκεκριμένη πρόθεση ή μεθόδευση» οριστική προσπάθεια ανάδειξης της επικοινωνιακής διάστασης δεν δίνει λύση στο πρόβλημα. Η κατάσταση αυτή τροφοδοτεί την παγιωμένη στο χώρο των εκπαιδευτικών πρακτικών δυναμική της συνήθειας, την οποία και αναπαράγει. Ωστόσο, θεωρούμε ότι η θεματοποίηση του υπάρχοντος πλαισίου μπορεί να οδηγήσει στην αλλαγή στάσεων και στη διαμόρφωση νέων και επιστημονικά έγκυρων διδακτικών πρακτικών.

Είναι διαπιστωμένο ότι η έλλειψη ευκαιριών για χρήση της γλώσσας σε πραγματικές περιστάσεις επικοινωνίας, τόσο στο πλαίσιο της οικογένειας, όσο και στο σχολείο, στερεί από το παιδί τη δυνατότητα αξιοποίησης της δι-υποκειμενικής σχέσης και δράσης. Η σχέση αυτή, πέρα από τη συμβολή της στη διαμόρφωση των προτασιακών περιεχομένων και την αποσαφήνιση και ανάπτυξη των σημασιών, δημιουργεί προϋποθέσεις και για την εξέλιξη των λογικών κανόνων επικοινωνίας. Οι κανόνες αυτοί, όπως έχει

⁶⁴ Παπαρίζος Χ. (1990): «Επικοινωνιακή Προσέγγιση». Νέα Παιδεία. Αθήνα, σελ. 122.

τονιστεί, ενσωματώνονται στο υποκείμενο ως λογικές δομές και συμβάλλουν στη διαμόρφωση και εξέλιξη της ικανότητάς του. Παράλληλα, η δυναμική λειτουργία της συμβολικής διαντίδρασης, μέσα από την εσωτερικοποίηση και το μετασχηματισμό των ερεθισμάτων, διαμορφώνει το πλαίσιο ανάδειξης και ανάπτυξης του ενεργητικού υποκειμένου της δράσης. Σε κάθε περίπτωση, η επικοινωνιακή δράση δημιουργεί προϋποθέσεις ανάπτυξης της γλώσσας.

Ωστόσο, το ζήτημα της επικοινωνίας και της δημιουργικής παραγωγής λόγου δεν σχετίζεται μόνο με το γλωσσικό μάθημα, ή με την ποικιλία των γνωστικών αντικειμένων, τα οποία διδάσκονται στο σχολείο. Η έννοια της επικοινωνίας συνδέεται με την πράξη, με τον τρόπο ζωής, με τον τρόπο οργάνωσης της σχολικής ζωής. Η επικοινωνία απαιτεί πραγματικές περιστάσεις για χρήση της γλώσσας, απαιτεί χώρο και ευκαιρίες για διαπραγμάτευση. Η διαπραγμάτευση βοηθάει το παιδί να μάθει: τι πρέπει να λέει, πότε να το λέει, τι λέξεις και σε ποιες περιπτώσεις να χρησιμοποιεί κ.λ.π. Ο Widdowson ρωτάει χαρακτηριστικά: «... όταν η μαμά λέει στο παιδί της «Δεν μιλούν έτσι στη γιαγιά» ή «Δεν είναι σωστό να λες τέτοια λόγια», τι «λάθος» διορθώνει; Τα λάθη των εφημερίδων, για τα οποία δημοσιεύονται «διορθώσεις» και ζητιέται «συγνώμη» από τους αναγνώστες, είναι ποτέ λάθη γραμματικής ή σύνταξης;»⁶⁵. Η πραγματιστική αυτή διάσταση δημιουργεί προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση δεοντολογικών κανόνων επικοινωνίας, καθώς και για τη δημιουργία και την ανάπτυξη των λογικών δομών. Ένα τέτοιο πλαίσιο αναδεικνύει την έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας.

Έτσι, τα βιβλία της γλώσσας μπορούν να εμπλουτισθούν με ασκήσεις, οι οποίες θα δίνουν στα παιδιά, με συστηματικό τρόπο, ευκαιρίες διαπραγμάτευσης και, επομένως, ευκαιρίες χρήσης της γλώσσας. Η αποσπασματική διδασκαλία του γραμματικά-συντακτικού σωστού τύπου, στο επίπεδο της αποκομμένης από το γενικότερο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο πρότασης, δεν συμβάλλει στη δημιουργική παραγωγή λόγου, ούτε, πολύ περισσότερο, στην ανάπτυξη λογικών δομών επικοινωνίας. Ταυτόχρονα, οι συγγραφείς των βιβλίων μπορούν να αξιοποιήσουν συγκεκριμένες και έγκυρες θεωρίες, προκειμένου, με κείμενα ή ασκήσεις, να δώσουν έμφαση σε γλωσσικά πλαίσια που αναπτύσσουν παράλληλα με τη γλωσσική ικανότητα και την επικοινωνιακή λογικότητα. Π.χ. Η θεωρία του Austin, σε συνδυασμό με τις λεπτές διαφοροποιήσεις του Habermas (βλ. ενότ. 3.), αποτελεί χρήσιμο θεωρητικό υπόβαθρο προκειμένου:

⁶⁵ Widdowson: 1978. Απόδοση στην Τοκατλίδου:1986: 74.

1. Να δοθεί η αντονόητη έκφραση στο γλωσσικό σύστημα, μέσα από την ανάπτυξη και την υπό διαφοροποίηση αντικειμενοποίηση ορθών προτασιακών περιεχομένων. Τα λεκτικά ενεργήματα, όπως τονίσαμε, απαιτούν προτασιακά περιεχόμενα με ορισμένη δομή και σημασία.

2. Να αναδειχθεί ο ρόλος και η σπουδαιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων (εξωγλωσσικών στοιχείων) στη διαμόρφωση της σημασίας και στην επιλογή των λέξεων και των προτάσεων που ταιριάζουν στην περίπτωση. Τα ενδο-λεκτικά ενεργήματα απαιτούν κοινωνικά αποδεκτές γλωσσικές πράξεις.

3. Να αποκαλυφθεί η περίπτωση σκόπιμης χρήσης της γλώσσας. Τα δια-λεκτικά ενεργήματα χρησιμοποιούνται για να πετύχουν κάτι διαφορετικό από αυτό που εμπεριέχεται στη σημασία της πρότασης. Οι σκοποί του δια-λεκτικού ενεργήματος είναι κρυφοί και αποβλέπουν κάποι. Ο Cooper πιστεύει ότι οι επηρεασμοί που ασκούν τα δια-λεκτικά ενεργήματα δεν σχετίζονται με την εσωτερική φύση των προτάσεων· αυτοί αναφέρονται μάλλον στην πρόθεση του ομιλητή. Έτσι, χρησιμοποιώντας ένα ακραίο παράδειγμα, υποστηρίζει ότι «... η πρόταση «γνωρίζω ότι ο ήλιος θα προβάλει αύριο στον ορίζοντα» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να τρομάξει κάποιον ο οποίος κοιμάται, αν εκφωνηθεί πολύ δυνατά»⁶⁶.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να οδηγηθούμε, από τη διδασκαλία της μεταγλώσσας της γραμματικής και του συντακτικού, στη μεταγλώσσα των «κανόνων που διέπουν τη χρήση των διαφόρων επιπέδων ύφους»⁶⁷. Για το ζήτημα αυτό ο Wilkins παρατηρεί ότι «... το γεγονός πως ξέρουμε ότι η επιλογή των γλωσσικών μορφών ποικίλλει ανάλογα με την κοινωνική λειτουργία της γλώσσας αποτελεί σημαντική πρόοδο. Και παρόλο που θα πρέπει να βασιστούμε στη διαίσθησή μας για το ποιες γλωσσικές μορφές είναι κατάλληλες για τις διάφορες χρήσεις, μπορούμε να αρχίσουμε να δίνουμε την προτεραιότητα της διδασκαλίας μας στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης κάθε φορά γλωσσικής ποικιλίας παρά στο γενικό γραμματικό σύστημα»⁶⁸.

Θεωρούμε ότι η άποψη του Wilkins είναι αρκετά συνετή και λειτουργική. Όμως, ο προσανατολισμός της διδασκαλίας προς συγκεκριμένες κάθε φορά προτεραιότητες, οι οποίες θα υπερβαίνουν τη μονοσήμαντη έννοια

⁶⁶ Cooper D. (1973): «Philosophy and the Nature of Language». London: Longman Group Ltd., σελ. 193-194.

⁶⁷ Χαράλαμποπούλος Α. (1988): «Η διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας». Στο περιοδικό «Γλώσσα» Νο 16. Αθήνα. Νέα παιδεία, σελ. 18.

⁶⁸ Wilkins: 1972: 139. Απόδοση στο Χαράλαμπούλο: 1988: 18.

του γλωσσικού συστήματος, απαιτεί γνώση του θεωρητικού πλαισίου της επικοινωνιακής διάστασης και συνειδητές μεθοδολογικές διδακτικές προσεγγίσεις. Έτσι, το σχολείο οφείλει να επιδιώκει την «προγραμματισμένη παραγωγή διαφοροποιημένου λόγου», μέσα από τη δημιουργία πραγματικών περιστάσεων επικοινωνίας⁶⁹.

Είναι διαπιστωμένο ότι οι μονότονα επαναλαμβανόμενες στατικές πρακτικές του παραδοσιακού σχολείου, παρά τη διαφοροποιητική δυναμική του τυχαίου, επιβεβαιώνουν την αναπαραγωγή των ίδιων επικοινωνιακών και αντικειμενοποιημένων γλωσσικών εμπειριών. Η απουσία των δημιουργικών λειτουργιών της διαντίδρασης αναδεικνύει μηχανιστικές μιχγευοριστικές αντιδράσεις, οι οποίες αναπαράγουν στατικά τη γλώσσα (βλ. ενότ. 3.). Έτσι, ο απεγκλωβισμός της μαθησιακής διαδικασίας από τις παγιωμένες πρακτικές αποτελεί προϋπόθεση για την ανάδειξη νέων περιστάσεων επικοινωνίας, οι οποίες μπορούν να συνεισφέρουν στην δημιουργία και την ανάπτυξη μιας μεγαλύτερης ποικιλίας επικοινωνιακών εμπειριών⁷⁰. Η συγκεκριμένη διαδικασία, η οποία, ασφαλώς, δεν έχει τη μορφή μιας μεταγλώσσας, που διδάσκει θεωρητικά τους επικοινωνιακούς κανόνες, ανοίγει προοπτικές:

1. Για τη δημιουργία, αντικειμενοποίηση και εξέλιξη ορθών προτασιακών περιεχομένων.
2. Για τη δημιουργία, αντικειμενοποίηση και εξέλιξη ή μετάλλαξη των σημασιών.
3. Για τη δημιουργία, αντικειμενοποίηση και εξέλιξη ή μετάλλαξη των λογικών κανόνων επικοινωνίας του υποκειμένου.

Συγκεκριμένα, ένα ορθό προτασιακό περιεχόμενο προϋποθέτει σωστή χρήση του γλωσσικού συστήματος. Αυτό, δημιουργεί το σταθερό σημείο για τη λειτουργία των εξωγλωσσικών παραγόντων (διαπροσωπική σχέση) στη διαδικασία διαμόρφωσης της σημασίας. Παράλληλα, όπως έχει τονιστεί, η υφή των θεμελιωτικών σημείων, τα οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι τα αντικειμενοποιημένα και, ταυτόχρονα, εξελισσόμενα προτασιακά περιεχόμενα, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την υπέρβαση των εμφυτιστικών αναγωγών και την επιβεβαίωση του ρόλου της επικοινωνιακής λογικότητας.

⁶⁹ Χαράλαμπόπουλος: 1988: 18.

⁷⁰ Halliday M.A.K. (1973): «Explorations in the functions of Language». E. Arnold, England, σελ. 11.

Για το λόγο αυτό, η διαμόρφωση του προτασιακού περιεχομένου, η οποία σύμφωνα με τη γενετική-μετασχηματιστική γραμματική αναδύεται από τις βαθιές δομές, στο πλαίσιο της επικοινωνιακής λογικότητας μεταφέρεται, ως αντικειμενοποιημένη από τη σωρευτική χρήση εμπειρία, στην επιφανειακή δομή (διπλή επιφανειακή δομή). Παράλληλα, προκειμένου να αντιμετωπισθεί ο κίνδυνος των μιτχεβιοριστικών αναγωγών, όπως τονίστηκε, αξιοποιείται το πλαίσιο της συμβολικής διαντίδρασης. Στο πλαίσιο αυτό, εξασφαλίζεται ο δημιουργικός μετασχηματισμός των παγιωμένων συμβολικών στοιχείων, μέσα από την εσωτερικοποίηση και τη διαφοροποίηση, τόσο των προτασιακών περιεχομένων, όσο και των σημασιών. Έτσι, επιβεβαιώνεται η ενεργητική συμμετοχή του μη υπερβατολογικού υποκειμένου της δράσης.

Ύστερα απ' αυτά, σύμφωνα με το εννοιολογικό πλαίσιο του Habermas, η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας φαίνεται να αφήνει χώρο και για τη λειτουργία της γλώσσας ως σύστημα. Η διάκριση μεταξύ λογικής αναδόμησης και κριτικής αναδεικνύει μια κρίσιμη διάσταση για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος και όχι μόνο, η οποία, σε κάθε περίπτωση, πρέπει να έχει βασική κατεύθυνση την ανάδειξη της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας. Σύμφωνα με το Habermas, η έννοια της κριτικής αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία των σημασιών. Αντίθετα, η λογική αναδόμηση συμβάλλει στην ανασυγκρότηση και τη συνειδητοποίηση μιας γνώσης που έχει ήδη δημιουργηθεί⁷¹.

Είναι διαπιστωμένο ότι η γλώσσα δημιουργείται και αναπτύσσεται με φυσικό και αβίαστο τρόπο στο βιούμενο κόσμο. Ωλοι οι άνθρωποι μαθαίνουν να επικοινωνούν χρησιμοποιώντας τη γλώσσα χωρίς ποτέ να τη διδάχθούν συστηματικά. Τα παιδιά, όταν έρχονται στο σχολείο, εφαρμόζουν με σχετική άνεση τους κανόνες του γλωσσικού συστήματος, οι οποίοι λειτουργούν ως αντικειμενοποιημένη-εξελισσόμενη εμπειρία. Επομένως, αν οι εκπαιδευτικές διαδικασίες έχουν αποκλειστικό στόχο τη «διδασκαλία» των κανόνων αυτών, σύμφωνα με τα παραπάνω, εξασφαλίζουν απλά την ανασυγκρότηση, επιβεβαίωση και συνειδητοποίηση των κανόνων του γλωσσικού συστήματος, χωρίς να συνεισφέρουν στην αποσαφήνιση, τη δημιουργία και την εξέλιξη των σημασιών. Ωστόσο, η λογική αναδόμηση, μέσα από την ανασυγκρότηση και τη συνειδητοποίηση, πιθανότατα, συμβάλλει στη σταθεροποίηση της γνώσης των κανόνων, τους οποίους ήδη χρησιμοποιεί το παιδί. Όμως, σε κάθε περίπτωση, η λειτουργία της θα πρέπει να είναι συμπληρωματική. Η άποψη αυτή ταυτίζεται με τη θέση του Lyons, ο οποίος

⁷¹ Habermas: 1978: 378.

υποστηρίζει ότι: «Η συνδεδεμένη με το γλωσσικό σύστημα γλωσσική ικανότητα αποτελεί μέρος της επικοινωνιακής ικανότητας»⁷².

Όμως, η ικανότητα του παιδιού να χρησιμοποιεί μια γραμματικά-συντακτικά σωστή έκφραση στην περίπτωση που ταιριάζει, δεν μπορεί να στηριχθεί αποκλειστικά στη διαίσθηση. Το σχολείο πρέπει να δημιουργεί περιστάσεις επικοινωνίας, στα πλαίσια των οποίων το παιδί θα μάθει να χρησιμοποιεί, με κοινωνικά αποδεκτό τρόπο, τον κατάλληλο γλωσσικό τύπο ενός, σε μεγάλο βαθμό, κατακτημένου γλωσσικού συστήματος. Παράλληλα, οι ευκαιρίες για διαπραγμάτευση της γνώσης μετατοπίζουν το ενδιαφέρον από τη μορφή στη σημασία και δημιουργούν προϋποθέσεις αποσαφήνισης και επέκτασης των σημασιών. Οι διαδικασίες αυτές εμπλουτίζουν με δημιουργικό τρόπο τη γλώσσα.

Σε κάθε περίπτωση, η έννοια της επικοινωνιακής λογικότητας ανοίγει προοπτικές για διδακτικές προσεγγίσεις, οι οποίες έχουν βασική κατεύθυνση την επιβεβαίωση της επικοινωνιακής διάστασης της γλώσσας. Η επικοινωνία σχετικοποιεί το σημαίνόμενο, το οποίο όμως, με τη σωρευτική χρήση, αντικειμενοποιείται και μετατρέπεται σε υπό διαφοροποίηση σημαίνον (βλ. ενότ. 3.). Παράλληλα, η σωρευτική χρήση αποτελεί αιτία δημιουργίας και αποτέλεσμα ύπαρξης των εξελισσόμενων δομών λογικής του υποκειμένου. Τέλος, αποσαφηνίζεται ότι η επικοινωνία απαιτεί ορθή χρήση προτασιακών περιεχομένων, τα οποία συνδέονται με τα μορφολογικά στοιχεία και τις συντακτικές δομές του γλωσσικού συστήματος. Ωστόσο, τα αντικειμενοποιημένα και εξελισσόμενα προ-επιστημονικά πεδία των δύο *a priori* (εμπειρίας και επιχειρηματολογίας) προνοούν για τη μη υπερβατολογική υφή των προτασιακών περιεχομένων.

SUMMARY

This article discusses Habermas's notion of communicative rationality in order to clarify the communicative dimension of language, and draw some of its implications for educational policy and practice.

Habermas's concept of communicative rationality, which grounds the communicative dimension of language, brings forth the «double surface structure» of language; thereby making visible its two interrelated dimensions, namely propositional content and interpersonal relations.

⁷² Lyons J. (1977): «Semantics», σελ. 573.

These dimensions, in turn, define language as both linguistic competence and linguistic performance.

It is argued here that the Habermasian frame of communicative rationality, can be used to ground claims which seemingly are contradictory. That is to say, that language is a system, and must be treated as such when teaching it; and that language is its use, and therefore children should learn to use it in specific contexts.

In order to illustrate the habermasian frame, we have used elements from the current Greek Language Curriculum for Primary Education (children's textbooks and teachers' guides). Our conclusions are that there is an incongruence between explicit intentions to promote communication as a main dimension of language, and a clear epistemological basis (perspective) to support it.

Κ. Λάμπρας
Διεύθυνση για αλληλογραφία:
Β. Σκουβαρά 5
Άγιος Γεώργιος
Βόλος